

HEILIGE PLAATSEN

**JODENDOM
CHRISTENDOM
ISLAM**

Na je bezoek bezorg je ons deze bezoekersgids terug.

Wil je de teksten nog eens nalezen?

Je kunt ze downloaden op

www.heiligeplaatsenheiligeboeken.be/texts

HEILIGE PLAATSEN, HEILIGE BOEKEN

**Onder de Hoge Bescherming van Hunne Majesteiten
de Koning en de Koningin**

**HEILIGE
PLAATSEN,
HEILIGE
BOEKEN**

Jodendom, christendom en islam zijn nauw verwant. Ze zijn ontstaan in het Nabije Oosten en beschouwen Abraham als een belangrijke voorvader. Eén almachtige, eeuwige God heeft de wereld geschapen en zich in woorden geopenbaard aan de mens. Die openbaring is neergelegd in heilige boeken, die een richtlijn zijn voor het leven: Tenach, Bijbel en Koran. Tegelijk beleven gelovigen hun religie in een rijkdom van praktijken. Zo bezoeken ze sinds eeuwen heilige plaatsen, waaronder Jeruzalem, Rome en Mekka.

***Heilige Plaatsen, Heilige Boeken* is een dubbeltentoonstelling over deze drie monotheïstische wereldreligies. In het MAS maak je kennis met de traditie van de pelgrimage. In de Nottebohmzaal van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience ontdek je bijzondere exemplaren van de heilige boeken. De twee tentoonstellingen laten zien wat de heilige boeken en plaatsen voor gelovigen vroeger en vandaag betekenen.**

Joden, christenen en moslims voelen zich sterk verbonden met hun heilige plaatsen. Hier volgen we de reis van pelgrims, van hun vertrek en het bezoek aan een heiligdom tot hun thuiskomst. Hun fysieke én spirituele tocht roept gevoelens op van hoop, extase en loutering.

PORTRETTE- GALERIJ: PELGRIMS VANDAAG

Pelgrimage is een levende traditie. Veel Antwerpenaren ondernemen bedevaarten naar heilige plaatsen in de omgeving, zoals Scherpenheuvel, of verder weg, zoals Lourdes, Mekka of Jeruzalem.

Een bezoek aan een heilige plaats is voor veel pelgrims een emotionele en overweldigende gebeurtenis. Wat ervaren Antwerpenaren als ze een heilige plaats bezoeken? Portretten en citaten maken dat duidelijk.

JOSEPH BLAJWAS

MODOU MBACKE

De Klaagmuur is, buiten een symbool van het verleden, de perfecte plaats voor gebed en bezinning.

Het was een heel bijzonder gevoel. Het was indrukwekkend. Ik liep in Mekka tussen miljoenen moslims uit de hele wereld, zoveel talen en kleuren en culturen. Overweldigend.

HUGO VAN PELT

Gezuiverd weerkennen in deze maatschappij: een gedachte die ik met eenieder wil delen.

MICHAEL SERRAO

Joodse 'heilige' plaatsen bezoek ik graag omdat ze me dichter bij een hoger gevoel van spiritualiteit brengen. Zeker de oude stad van Jeruzalem, waar je al bij het betreden van de oude stadspoorten een stap terug in de tijd maakt.

NERMIN KARAEI

FRED SPIESENS

Het gevoel dat ik in Mekka had is onbeschrijflijk. Het is vreugde, liefde, angst, spijt voor de slechte daden, geluk, gemis... Allerlei gevoelens door mekaar.

Op onze fietstochten naar Compostela, Lourdes en Rome werden we dikwijls aan zware lichamelijke inspanningen blootgesteld. Maar alle leed werd gedragen als een zekere boetedoening op deze pelgrimstochten.

SPOREN VAN PELGRIMS IN ANTWERPEN

Maak kennis met de digitale erfgoedtafel. Je vindt hier een selectie van het Antwerpse erfgoed over heilige plaatsen en heilige boeken. De presentatie belicht vooral het thema 'Pelgrimage'. We doen dat aan de hand van sporen in Antwerpse erfgoedcollecties over pelgrimages: naar Antwerpen, via Antwerpen en vanuit Antwerpen. Volg de erfgoedsporen van de pelgrim in en uit Antwerpen. Ontdek via die weg het rijke erfgoed in de vele schatkamers die de stad Antwerpen rijk is.

HET VERTREK EN DE REIS

Wie op pelgrimstocht gaat, verlaat zijn vertrouwde omgeving en gaat op zoek naar een hogere waarheid of naar zichzelf. Hiervoor onderneemt de pelgrim een reis naar een plaats met een bijzondere betekenis binnen de religie.

Pelgrims reizen alleen of samen in een groep. Ze leggen een bepaald traject af, te voet of met een transportmiddel. Kaarten en reisgidsen beschrijven routes en waarschuwen voor gevaren. Toelatingen, stempels en pasjes behoren tot de vereiste reisdocumenten. Gebedenboeken en reisamuletten bieden een gevoel van bescherming.

Pelgrimage en toerisme zijn van oudsher nauw met elkaar verbonden. De spirituele behoefte vermengt zich met een hang naar avontuur en een vlucht uit het dagelijkse. De reis biedt gelegenheid tot ontmoetingen met andere culturen, uitwisselingen en het doorgeven van kennis.

PELGRIMS GETUIGEN HET VERTREK EN DE REIS

Wat doen hedendaagse pelgrims? Hoe bereiden ze zich voor als ze een heilige plaats bezoeken? Hoe verloopt de reis, het onderweg zijn? Wat ervaren ze op hun bestemming? Waarom is het een heilige plaats? En verandert het iets in hun leven? Komen ze anders terug?

Een aantal Antwerpenaren uit joodse, christelijke en islamitische tradities vertelt hoe zij hun pelgrimage naar Jeruzalem, Mekka, Scherpenheuvel, Lourdes... beleefden.

PELGRIMAGES IN HET JODENDOM

Al in Bijbelse dagen kwamen joden drie keer per jaar naar de Tempel van Jeruzalem voor de pelgrimsfeesten: Pasen, het Wekenfeest en het Loofhuttenfeest. Koning Salomo liet de Tempel bouwen op de plaats waar volgens de joodse traditie Abraham zijn zoon Isaak moest offeren.

Na de verwoesting van de Tempel in het jaar 70 pelgrimeerden joden naar Jeruzalem, individueel of in kleine groepen. De westelijke Tempelmuur is de belangrijkste bedevaartsplaats. Ook de graven van Bijbelse helden en heldinnen en van rabbijnen zijn het doel van pelgrimages.

Een pelgrimage naar het Heilig Land is een reis door de joodse geschiedenis. Het gaat van de Bijbel (Hebron, Bethlehem) over de grote joodse geleerden uit de oudheid en de middeleeuwen (Tiberias) tot de mystici uit de 16de eeuw (Safed) en de herinnering aan de Shoah. Graven van profeten en rabbijnen zijn er overigens ook buiten het Heilig Land.

14 HEILIGE PLAATSEN

☆ | 1

**Pèlerinage en Terre Sainte /
Pelgrimage naar het Heilig Land
Dan Reisinger
Israël, Jaren 1950
Litho
Joods Museum van België,
Brussel, inv. 14277**

Na de stichting van de staat Israël in 1948 begon de nationale luchtvaartmaatschappij met de promotie van het Heilig Land bij pelgrims, zoals hier met een antiek mozaïek. In 2013 kwamen 3,5 miljoen toeristen naar Israël, van wie de helft christenen. Zij namen voor al het vliegtuig.

☆ | 2

**Nieuwjaarskaart
Warschau (Polen), 1925
Ansichtkaart
The Gross Family Collection,
inv. 076.011.002**

Een toepasselijke nieuwjaarswens met Hebreeuwse teksten nodigt uit tot emigratie per boot of met de trein naar Israël: de heilige plaatsen zijn afgebeeld in de vier hoeken. Zionisten spoorden vervolgde joden aan naar Israël te emigreren, en niet naar Amerika, zoals velen deden.

☆ | 3

**Come to Palestine /
Kom naar Palestina
Ze'ev Raban (1890-1970)
Israël, 1929
Litho
The Israel Museum, Jeruzalem,
inv. B02.0801**

Het citaat uit het Bijbelse Hooglied versterkt de idyllische blik op het meer van Tiberias. Dat is een trekpleister voor jood-

se pelgrims vanwege de oude rabbijnen-graven, en voor christenen omdat Jezus er wonderen verrichtte. Raban behoort tot de vroegste zionistische kunstenaars.

☆ | 4

**Die ganze Welt in einem
Kleberblatt / De hele wereld
in een klaverblad
Heinrich Bünting (1545-1606)
Helmstadt (Duitsland), 1585
Houtsnede
The National Library of Israel,
Jeruzalem, inv. 002368409**

Jeruzalem is het centrum van de wereld, in het midden van het klaverblad. Voor joden en christenen staat het Bijbelse land centraal. Het 'nieuwe' continent Amerika (linksonder) paste niet in de 'Drie-eenheid' van Europa, Azië en Afrika.

☆ | 5

**Peutingerkaart van het
Romeinse Rijk
Abraham Ortelius (1527-1598)
Antwerpen (België), 1598
Kopergravure, met de hand
ingekleurd
Joods Museum van België,
Brussel, inv. 7091**

Deze reiskaart voor Rome en het Heilig Land is genoemd naar de Augsburgse geleerde Conrad Peutinger. Hij bracht een middeleeuwse kopie (nu in Wenen) van een beroemde 5de-eeuwse Romeinse kaart in druk uit. Te zien is het Romeinse Rijk, van Groot-Brittannië tot Ceylon, met 3500 plaatsnamen en alle wegen. Onder Jeruzalem zijn de Olijfberg en ook de Dode Zee te zien, die de Jordaan verbindt met het meer van Tiberias. Links de woestijn waar de twaalf stammen van

Israël veertig jaar zwierven onder leiding van Mozes, en de berg Sinai.

☆ | 6

Sefer Hiloula Rabba, gids bij de hiloela van Simon bar Jochai Tanger (Marokko), 1859
Handschrift op papier
The Gross Family Collection, inv. MO.011.065

Gids voor de *hiloela* (sterfdag) van Rabbi Simon bar Jochai, aan wie de Zohar, een reeks mystieke commentaren op de Tora, wordt toegeschreven. Tegenwoordig bezoeken jaarlijks 150.000 pelgrims zijn graf in Meron (Israël): ze bidden, dansen en eten er. Wie het graf niet kan bezoeken, volgt deze gids thuis.

☆ | 7

Gebedenboek
David de Castro Tartas
Amsterdam (Nederland), 1666
Boek
Bibliotheca Rosenthaliana, Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, inv. OTM: ROK A-1682

De joodse wereld was in rep en roer over Sjabtai Tsvi (1626-1676), die zichzelf tot messias had uitgeroepen en korte tijd later vals bleek te zijn. Hij wordt door engelen gekroond en door leeuwen bewaakt. Op de trap onder zijn troon staat: "Op die dag zal ik David een rechtvaardige nakomeling geven." (Jeremia 33,15). David is de voorvader van de messias.

☆ | 8

The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela / Reisverslag van

rabbin Benjamin van Tudela
Translated by / Vertaald door
Adolf Asher
A. Asher & Co., Londen (Engeland), 1840
Boek
Bibliotheca Rosenthaliana, Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, inv. 13 H 32-33

Benjamin van Tudela (1130-1173) is de bekendste joodse pelgrim uit de middel-eeuwen. Hij trok in de 12de eeuw vanuit het Spaanse Tudela (bij Pamplona) door Azië en Afrika, en beschreef tal van joodse gemeenschappen.

☆ | 9

Ydele verwachtinge der Joden
Thomas Coenen
Amsterdam (Nederland), 1669
Gravure
Bibliotheca Rosenthaliana, Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, inv. OTM:ROK A-914

Door vervolgingen in Spanje en Oost-Europa herleefde de messiasverwachting en de hoop op terugkeer naar het Heilig Land. Predikant Coenen beschrijft de gevangenneming van de zelfverklaarde messias Sjabtai Tsvi en zijn gedwongen bekering tot de islam. Sjabtai heeft tot op vandaag volgelingen.

☆ | 10

Uitnodigingen voor de hiloela van Rabbi Chaim Pinto Casablanca (Marokko), 1967
Papier
Centre de la Culture Judéo-Marocaine, Collection Dahan-Hirsche, Brussel

16 HEILIGE PLAATSEN

De Talmoedgeleerde Chaim Pinto (1748-1845) was pas twintig toen hij opperrabbin werd van de Marokkaanse kustplaats Essaouira. Hij staat bekend om zijn wonderen en zijn graf wordt druk bezocht. Bij zijn dood beloofde hij de gebeden te verhoren die in zijn naam op zijn *hiloela* of sterfdag worden uitgesproken.

☆ | 11

Kaart van het Heilig Land met de route van de uittocht uit Egypte
Abraham Bar Jacob
(levensdata onbekend)
Amsterdam (Nederland), 1695
Gravure
Bibliotheek Ets Haim,
Amsterdam

De kaart was ingebonden in een *hagada*, een boekje dat nog steeds wordt gebruikt bij de viering van Pesach (Pasen). Centraal staat de uittocht uit Egypte (rechts) naar het beloofde "land van melk en honing" (zie de koeien en de bijenkorf). Het feest eindigt met een lied over de Tempel: onder de kustlijn liggen de schepen met Libanees cederhout die koning Chiram naar koning Salomo stuurde voor de Tempelbouw. De adelaar verwijst naar God, de vrouw op de krokodil symboliseert Afrika.

☆ | 12

Kaart van het Heilig land
Heinrich Bunting (1545-1606)
Helmstadt (Duitsland), 1581
Gravure
Joods Museum van België,
Brussel, inv. 6869

Jeruzalem is een omheinde stad met een toren in het midden waarop een kruis staat. Linksonder is een zeemonster te

zien en linksboven een zwaan. De Jordaan loopt dwars door het land. Dit is een van de eerste geografisch correcte kaarten van het Heilig Land.

☆ | 13

Sha'arei Dimah,
reisgebedenboek
Aaron Moses Friedenson
Israel Bak, Jeruzalem (Israël),
1861
Boek
The Gross Family Collection,
inv. B.1032

Dit gebedenboek dient speciaal voor een bezoek aan heilige plaatsen en graven. De Hebreeuwse titel *Poort van verdriet en troost* verwijst naar Psalm 118:20. Boven de Westmuur is de Tempel van Salomo in de vorm van de Al-Aqsamoskee te zien en linksboven de Olijfberg.

☆ | 14

Zikaron BiYrushalayim,
gebedenboek
Jehuda Poliastro
Jonah ben Ja'akov Aschkenazi,
Istanboel (Turkije), 1742
Boek
The Gross Family Collection,
inv. B.1273

De eerste gedrukte afbeelding van de 'Klaagmuur', in een 18de-eeuws Hebreeuws gebedenboek voor pelgrims die de Westmuur en de graven gingen bezoeken. Daarvoor werd Jeruzalem in gebedenboeken afgebeeld met de Tempelberg. Het citaat boven komt uit het Bijbelboek 1 Koningen (9,3).

☆ | 15

Levensboom als amulet voor een reiziger

**Essaouira (Marokko),
19de eeuw
Handschrift op perkament
Centre de la Culture Judéo-
Marocaine, Collection Dahan-
Hirsche, Brussel,
inv. 22672**

De grote of heilige levensboom beschrijft de tien goddelijke eigenschappen (*sefirot*) volgens de kabbala, de joods-mystieke leer. Kabbalistische teksten spelen een grote rol in amuletten die bescherming bieden tegen het kwaad. Deze kleine amulet kan worden aangespot om de reiziger onderweg te beschermen.

 | **16**
**Amuletten
Marokko, 1920-1930
Metaal, zilver
Centre de la Culture Judéo-
Marocaine, Collection Dahan-
Hirsche, Brussel,
inv. 22087, 22313, 22482,
22665**

Dit zijn drie amuletten en een zilveren doosje waar een amulet in bewaard kan worden. De amuletten worden aan een ketting of in een klein zakje op de borst gedragen. Ze dienen om het kwaad te bezweren en de drager tijdens zijn reis te beschermen tegen het 'boze oog', ziektes en gevaar.

 | **17**
**Gedrukte reisroute
Venetië (Italië), 1647
Papier
The Gross Family Collection,
inv. 105.011.045**

Een van de vroegst gedrukte exemplaren van een Hebreeuwse reisroute uit Italië

die alle heilige plaatsen in Israël opsomt. Plaatsnamen geven de route aan die de pelgrim kan volgen tijdens zijn bezoek aan het Heilig Land.

 | **18**
**Het Heilig Land
Gerard de Jode (1509-1591)
Antwerpen (België), 1578
Gravure
The Israel Museum, Jeruzalem,
inv. B95.0681**

Het Heilig Land zoals het onder de twaalf stammen van Israël is verdeeld. Bijzonder zijn de afbeeldingen van het 16de-eeuwse Jeruzalem, met rechts de Heilig Grafkerk en links de Geboortekerk in Bethlehem, twee belangrijke pelgrimsplaatsen voor christenen. De Antwerpse kaartenmaker De Jode was van joodse afkomst.

PELGRIMAGES IN HET CHRISTENDOM

In het christendom zijn er al in de 1ste eeuw getuigenissen over bedevaarten. Jeruzalem was de favoriete bestemming en pelgrims waren soms een jaar onderweg. Omstreeks 1500 werden vanuit Venetië en ook Antwerpen reizen per schip naar het Heilig Land aangeboden.

Naar Rome, waar de apostel Petrus en geloofsverkondiger Paulus stierven, en het afgelegen Santiago de Compostela in Spanje trok men te voet, het liefst in groepjes. Een keten van kloosters bood voedsel en slaapgelegenheid. Beschermende wetten moesten voor veiligheid zorgen. Toch bleef het een hachelijke tocht en bereikten velen hun bestemming nooit. Vrouwelijke pelgrims waren een kleine minderheid.

Protestanten wijzen in principe de fysieke pelgrimage af. Voor hen staat de zuiver geestelijke zoektocht voorop. Daarin komt sinds kort een kentering.

De reis naar bedevaartsoorden is niet langer altijd verbonden met het geloof. Onder meer Santiago de Compostela is bijzonder populair. Veel andersdenkenden lopen of fietsen er langs de oude routes naartoe. Het bijbehorende gevoel van loutering kan iedereen te beurt vallen.

† | 19

Affiche van de Grootte Nationale Bedevaart naar Rome Antwerpen (België), drukkerij De Witte, 1950 Lithografische druk op papier Letterenhuis, Antwerpen, inv. M496/A (LK I,4)

Een Heilig Jaar werd sinds 1300 regelmatig gevierd in Rome en sinds de 15de eeuw elke 25 jaar. De gelovigen bezoeken een zevental kerken, biechten en kunnen zo kwijtschelding van alle zonden ontvangen. Sinds de 19de eeuw reizen groepen pelgrims met de trein naar Rome. Tegenwoordig nemen ze meestal het vliegtuig.

† | 20

Affiche van de Oost-Vlaanderen Bedevaart naar Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes Aalst (België), drukkerij De Volksstem, 1936 Lithografische druk op papier Letterenhuis, Antwerpen, inv. K238/A (LK VI,3)

Wanneer Lourdes vanaf 1866 gemakkelijk bereikbaar wordt met de trein, reizen miljoenen pelgrims het liefst op die manier naar het afgelegen bedevaartsoord. Voor de vele zieken zijn er speciale wagons.

† | 21

Affiche van de 43ste Nationale Bedevaart Jeruzalem Gent, ca. 1960 Lithografische druk op papier Letterenhuis, Antwerpen, inv. K238/A

Sinds het midden van de 14de eeuw zorgen de franciscanen voor het welzijn van christelijke pelgrims in het Heilig Land. Zij treden ook op als gids bij de belangrijkste heiligdommen. Centraal is het kenmerkende rode Jeruzalemkruis te zien, dat verwijst naar de vijf kruiswonden van Christus.

† | 22

Viaggio da Venetia al Santo Sepolcro et al Monte Sinai Padre Noe Venetië, Valvassori Luigi eredi, 1587 Privécollectie, Antwerpen

Deze reisgids werd in 1566 in Venetië voor het eerst gepubliceerd en beleefde tot ver in de 18de eeuw vele herdrukken. Pelgrims vanuit Venetië gebruikten hem als handboek voor hun zeereis naar het Heilig Land. Het boek somt alle bezienswaardigheden onderweg op en is fraai geïllustreerd met houtsneden.

† | 23

Reyse naer het H. Land, gedaen in de jaeren 1776 en 1777. Joannes Andreas Jacobus Rotthier Antwerpen, Petrus Joannes Parys, 1782 Privécollectie, Antwerpen

De Antwerpse priester Jan Rotthier (1749-1819) reisde in 1776 en 1778 naar het Heilig Land. Daarvoor bezocht hij Rome, Assisi en Loreto. Hij illustreerde zijn reisverslag met 31 gravures, naar tekeningen die hij ter plekke had gemaakt. In het boek gaat hij uitgebreid in op de joodse en islamitische geschiedenis en beschrijft de hadj naar Mekka. Die kent hij 'van horen zegen'.

† | 24

Een pelgerimsche reyse nae de h. Stadt Ierusalem
Jacob Dircxz Bockenbergh,
Hendrik van Hastens, Leiden,
1620
Erfgoedbibliotheek Hendrik
Conscience, Antwerpen,
inv. 763258 [C2-565 ab]

Het aantal gedrukte reisverslagen van pelgrimages naar het Heilig Land nam na de 15de eeuw snel toe. De combinatie van geloof, avontuur en de beschrijving van de heilige plaatsen appelleerde aan de nieuwsgierigheid en godsvrucht van velen. Vele pagina's worden gevuld met vermaningen en beschrijvingen van praktijken waaraan de serieuze pelgrim vooral niet mocht toegeven. Hieruit blijkt dat veel pelgrims niet alleen om vrome redenen op bedevaart gingen...

† | 25

De heilige Jacobus verschijnt aan de opvarenden van een schip in nood
Vlaanderen, Antwerpen (?),
ca. 1525
Miniatuur op perkament
Museum Meermanno,
Den Haag,
inv. 10 E 4 90r

Op deze miniatuur verschijnt Jacobus de Meerdere, gekleed als pelgrim, aan de oever van de Schelde. Op de achtergrond is Antwerpen, met de Onze-Lieve-Vrouwekerk, duidelijk herkenbaar. (De kerk wordt pas in 1559 een kathedraal.) Blijkbaar vragen de opvarenden van het schip in nood de bijstand van de heilige.

† | 26

Antverpia Mercatorum

Emporium

Antwerpen, ca. 1520
Houtsnede
Museum Plantin-Moretus I
Prentenkabinet, Antwerpen,
inv. PK.OP.20839

Koopman Dierick van Paesschen was de eerste die commerciële pelgrimstochten per schip vanuit de Nederlanden naar het Heilig Land organiseert. Zijn kraak ligt hier in de Schelde, met de tekst: "Dits schip dat van Jherusalem comt." De rede van het welvarende Antwerpen pronkt in al haar luister.

† | 27

Scheepsmodel van een hulk
Jules Van Beylen, 1957-1961
Hout, metaal en textiel
MAS | Museum aan de Stroom,
Antwerpen,
inv. AS.1961.034

De reis over land naar Jeruzalem was lang en gevaarlijk. Indien mogelijk koos men voor de tocht over zee. In 1515 konden pelgrims vanuit Antwerpen aan boord gaan van een zogenaamde hulk, een zeewaardig schip dat de reis in enkele maanden aflegde.

† | 28

Moderne stempelkaart als bewijs van een voettocht naar Santiago de Compostela
Papier
Privécollectie, Antwerpen

Onderweg naar Santiago geldt deze stempelkaart als bewijs en paspoort voor de pelgrim. De kaart geeft recht op goedkope overnachtingen in specifieke pleisterplaatsen onderweg. In ruil voor een volle kaart krijg je bij aankomst in

Santiago bovendien de 'oorkonde van voltooiing' van de tocht.

† | 29

Ceremoniestaf voor de broederschap van Jacobus de Meerdere

Johannes Petrus Antonius

Verschuylen, 1844

**Zilver, gedeeltelijk verguld
Sint-Jacobskerk, Antwerpen,
inv. 89**

Bij kerkelijke feesten zijn de broeders-
schappen herkenbaar aan de kleding en
attributen die zij dragen en meedragen.
In de Antwerpse Sint-Jacobskerk dient
deze ceremoniestaf als waardig symbool
van de eerbiedwaardige broederschap
die aan de heilige Jacobus is toegewijd.
Hij is fraai bekroond met Jacobus de
Meerdere in pelgrimsgewaad.

† | 30

**Pelgrimsechtpaar
Bohemen (Tsjechië), ca. 1850
Ivoor op ebbenhouten voet
Privécollectie, Versailles**

Deze romantische beeldengroep toont
een echtpaar in de kleren zoals arme
pelgrims en geuzen die droegen: de typi-
sche korte mantel, een kalebas voor
water, een staf, de hoed. Het geheel is
gedetailleerd en dramatisch weergege-
ven: de kleding is versleten, de schoenen
zijn kapot en de gezichten ogen ver-
moed. De vrouw leidt de blinde man.
De groep is geïnspireerd op een serie
prenten van pelgrims en geuzen door
Jacques Callot (ca. 1630).

† | 31

**Pelgrimsfles versierd met het
wapen van San Juan de San**

Vitores

Spanje?, ca. 1550

Aardewerk

**MAS | Museum aan de Stroom,
Antwerpen, inv. AV.0233**

† | 32

Pelgrimsfles

ca. 1700

Aardewerk

**MAS | Museum aan de Stroom,
Antwerpen, inv. AV.7164**

Pelgrimsflessen als deze zijn niet bedoeld
om onderweg uit te drinken. Daarvoor
gebruikt men liever een uitgeholde kale-
bas. Die zijn licht, stevig en kunnen tot
ca. 1,5 liter water bevatten. Déze flessen
dienen eerder om te vullen met heilig
water dat als kostbaar souvenir mee
naar huis wordt genomen.

† | 33

Sint-Rochus

**Verguld hout, textiel en zilver
Sint-Andrieskerk, Antwerpen**

Rochus werd nooit officieel heilig ver-
klaard, maar wordt algemeen vereerd
als patroon tegen de pest en besmette-
lijke ziekten. Hij is herkenbaar aan zijn
pelgrimskleding en de open wonde aan
zijn been, een verwijzing naar de pest-
aanval die hij doorstond. Een dankbare
gelovige heeft aan dit beeldje het
fluwelen manteltje met de zilveren
schelpen geschonken.

† | 34

Pelgrimsschoudermantel

Frankrijk (?), ca. 1550

Leer en schelpen

**Château de la Rochelambert,
Saint-Paulien (Haute-Loire),
inv. LRL157**

22 HEILIGE PLAATSEN

Door slijtage, ouderdom en verwaarlozing bleef er geen originele pelgrimskledij uit de middeleeuwen bewaard. De oudste kledingstukken dateren van midden 16de eeuw. Dit schoudermanteltje is versierd met schelpen. Dit hoeft niet te betekenen dat de drager ervan Santiago de Compostela echt heeft bezocht: de schelp werd in de loop van de tijd een universeel pelgrimssymbool. In het midden van de 16de eeuw maakten politieke spanningen tussen Frankrijk en Spanje de pelgrimstocht naar Compostela vanuit Noord-Europa bijna onmogelijk.

† | 35

Rochus geeft zijn vermogen aan de armen en vertrekt als pelgrim

Evert van Orley (toegeschreven) 1517

Olieverf op paneel

Sint-Jacobskerk, Antwerpen, inv. PA.016.E032 (KV_409503)

Dit fragment is afkomstig van een groot altaarstuk waarop het leven van Rochus is uitgebeeld. Rochus van Montpellier geeft zijn vermogen weg, vertrekt in 1317 als arme pelgrim naar Rome en wordt onderweg het slachtoffer van de pest. Hij geneest op wonderbaarlijke wijze en wordt de patroonheilige tegen de ziekte.

† | 36

Christus verschijnt als pelgrim aan de heilige Augustinus Schelte Adamsz. Bolswert, Antwerpen, 1624

Gravure/ets

Museum Plantin-Moretus | Prentenkabinet, Antwerpen, inv. PK.OPB.0071.022 | R.80 prent 9

Het boek *Iconographia Magni Patris Aurelii Augustini* verbeeldt het leven van de kerkvader Aurelius Augustinus. De gravure toont hoe Augustinus de voeten van een pelgrim wast. Het is Christus zelf die hier als pelgrim aan hem verschijnt. De gedachte daarachter is dat je elke pelgrim moet behandelen alsof hij Christus zelf was.

† | 37

De Kaarskensprocessie van Scherpenheuvel

Frans Van Leemputten

1903-1905

Olieverf op doek

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen, inv. 1599

Op het linkerluik zijn de pelgrims te voet op weg naar het bedevaartsoord. Op het middenpaneel trekken ze in processie rond het heiligdom en verrichten passende rituelen: dat is de zogenaamde Kaarskensprocessie. Die vindt traditioneel plaats begin november. Op het rechterluik trekken de pelgrims huiswaarts.

PELGRIMAGES IN DE ISLAM

De voornaamste pelgrimstocht in de islam is de jaarlijkse *hadj* naar de heilige plaatsen in en rond Mekka, in de laatste maand van het islamitische jaar, *dzoe-l-hidjdja*. Iedere gezonde moslim die het financieel kan, moet de tocht minstens één keer maken. Vroeger reisde men te voet, per kameel of per schip. Tegenwoordig is er het vliegtuig.

Gedurende vijf dagen voeren alle pelgrims vaste rituelen tegelijk uit. Belangrijk is het zeven keer lopen om de Ka'aba, het kubusvormige heiligdom in de Grote Moskee van Mekka. Velen bezoeken na de *hadj* ook Medina, waar de profeet Mohammed begraven ligt.

Bij aankomst in Mekka hullen de pelgrims zich in *ihram*-kleding. Dit markeert de staat van rituele reinheid die vereist is in het heilige gebied. Bij mannen gaat het om twee witte ongenaaide doeken, voor vrouwen zijn de voorschriften minder strikt. Islamitische pelgrims naar andere bestemmingen reizen doorgaans niet in speciale kleding.

☾ | 38

**Affiche van De Rotterdamsche Lloyd
Nederland, 1919
Lithografie
Maritiem Museum, Rotterdam,
inv. P2547**

Met affiches als deze wierf scheepvaartmaatschappij De Rotterdamsche Lloyd passagiers uit Indonesië voor de reis per stoomschip naar Djedda in Saoedi-Arabië. De overtocht duurde ongeveer twee weken. Vanuit Djedda konden de pelgrims over land doorreizen naar de heilige plaatsen Mekka en Medina die op de affiches zijn afgebeeld.

☾ | 39

**Affiche van De Rotterdamsche Lloyd
Nederland, 1924
Lithografie
Maritiem Museum, Rotterdam,
inv. P2603**

☾ | 40

**Affiche van De Rotterdamsche Lloyd
Nederland, 1937
Lithografie
Maritiem Museum, Rotterdam,
inv. P2544**

☾ | 41

**Identiteitskaarten
Indonesië (Nederlands-Indië),
1938
Papier
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Leiden, inv. MO 484-
01152 / 01370 / 01380**

Identiteitskaarten hoorden bij de reisvergunning die Indonesische pelgrims bij de

koloniale autoriteiten moesten halen om naar Mekka te mogen reizen. Bij aankomst in Saoedi-Arabië moesten ze die in bewaring geven aan de Nederlandse consul. Deze kaarten werden nooit opgehaald voor de terugreis. Ze zijn van pelgrims die zijn overleden of in Mekka bleven.

☾ | 42

**Reispas van Mohammed Oemar Sidoarjo (Indonesië), 1906
Papier
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 4353-1**

De Nederlandse koloniale overheid stelde vanaf 1825 reisvergunningen verplicht voor iedere Indonesische moslim die de bedevaart naar Mekka wilde maken. Onderweg moest men bij een aantal Nederlandse consulaten een stempel halen. Zo weten we dat deze pelgrim in oktober 1906 aankwam in Djedda, nabij Mekka, en dat hij in april 1907 weer thuis was.

☾ | 43

**Mahmal
Caïro (Egypte), 1867-1876
Zijde, (vergulde) zilverdraad,
hout en koper
The Nasser D. Khalili Collection
of Islamic Art, inv. TXT 442**

Het middelpunt van de jaarlijkse hadjkaravaan uit Egypte was de *mahmal*, een uitbundig versierde draagkoets op een kameel. De *mahmal* had voornamelijk een ceremoniële functie: er werd zelden iets in vervoerd. De koets vertegenwoordigde de sultan, in dit geval 'Abd al-Aziz (1861-1876), wiens monogram erop is geborduurd.

☾ | 44

Tekening van een pelgrim Isfahan (Iran), Eind 16de-begin 17de eeuw
Inkt en verf op papier
British Museum, Londen,
inv. ME 1920, 0917.0.279.2

De gebogen oude man in een desolaat landschap verbeeldt de eenzaamheid en ontberingen tijdens de lange voetreis die sjjiitische pelgrims aflegden om te bidden bij het graf van imam Reza in de Iraanse stad Mashhad.

☾ | 45

Kompas
Iran, 1879
Messing, papier, glas en fluweel
Nationaal Museum van Wereldculturen, Amsterdam,
inv. 4313-116ab

Om op reis te bepalen waar Mekka ligt, de richting waarheen moslims bidden, was een kompas een handig hulpmiddel. Dit kompas is zo gemaakt dat sjjiitische pelgrims er de gebedsrichting mee konden bepalen vanuit de heilige plaatsen in Irak, zoals Najaf en Kerbela.

☾ | 46

Kompas
Istanboel (Turkije), 18de-19de eeuw
Messing, ijzer, hout, papier en glas
The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, inv. SCI 457

Dit kompas is voorzien van miniatuurschilderingen van de drie voornaamste heiligdommen in de islam: Mekka (boven), Medina (rechts) en Jeruzalem (links).

☾ | 47

Drinkfles
Iran, Begin 20ste eeuw
Geelkoper, hout en leer
MAS | Museum aan de Stroom,
Antwerpen, inv.
AE.1951.0001.0106

Dit elegante flesje is met kalligrafische spreuken versierd. Het kon gebruikt worden om olie of rozenwater mee te nemen.

☾ | 48

Hoofddoek en gezichtssluier van een vrouwelijke pelgrim Aceh (Indonesië), 19de eeuw
Katoen en gouddraad
Nationaal Museum van Wereldculturen, Leiden,
inv. 370-2991 / 370-2992

In het heilige gebied van Mekka dragen mannelijke pelgrims speciale kleding die hun rituele reinheid aangeeft. Van vrouwen wordt verwacht dat zij hun hele lichaam bedekken, waarbij alleen hun gezicht en handen te zien zijn. Sommige vrouwen kiezen ervoor een gezichtssluier te dragen. Dat mag, mits de stof van de sluijer het gezicht niet raakt.

☾ | 49

Tuniek van een Mouridepelgrim
Dakar (Senegal), 2003
Katoen
Nationaal Museum van Wereldculturen, Amsterdam,
inv. 6114-1a/c

De Mouriden, een mystieke orde uit Senegal, houden een jaarlijkse bedevaart naar de stad Touba, waar hun leider Cheikh Amadou Bamba begraven ligt.

26 HEILIGE PLAATSEN

Sommige pelgrims reizen in groep en dragen dezelfde kleding, zodat ze als zodanig te herkennen zijn. Dit kostuum behoort tot de groepskleding van de kooplieden van de Sandaga-markt in Dakar.

☾ | 50

Manuscript
Turkije, 1650
Inkt en (goud)verf op papier
Universiteitsbibliotheek Leiden,
Leiden, inv. Or. 12.365

Op deze wereldkaart is Mekka het middelpunt van de aarde. Het heiligdom daar, de Ka'aba met het zwarte doek eromheen, is groot afgebeeld. Daaromheen zijn namen van steden en landen te lezen. Het blauw zijn zeeën en oceanen. Het noorden is onderaan en het zuiden bovenaan. Wie de kaart vanuit het huidige perspectief wil lezen, moet hem dus een halve slag draaien.

☾ | 51

Woordenboek Arabisch, Turks,
Maleis en Acehs
Mekka (Saoedi-Arabië),
1900-1901
Inkt en papier
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 674-818

Dit viertalige woordenboek had veel nut voor pelgrims uit Aceh (Indonesië) tijdens hun bezoek aan Mekka. Arabisch was de voertaal in Mekka, Turks de taal van de overheid en Maleis en Acehs de talen die de pelgrims zelf spraken.

☾ | 52

Manuscript
Turkije, 1837
Inkt en (goud)verf op papier
Universiteitsbibliotheek Leiden,
Leiden, inv. Or. 12.455

De *Dala'il al-Khayrat* is een populair gebedenboek uit de 15de eeuw. Vaak zijn de boeken voorzien van een dubbelminiatuur van de heiligdommen in Mekka (rechts) en Medina (links), en van een beschrijving van deze plaatsen. Pelgrims lazen het boek ter voorbereiding op hun reis en namen soms een exemplaar mee als talisman.

HET HEILIGDOM

Jodendom, christendom en islam tellen veel heilige plaatsen, die ze soms delen. Ze zijn verbonden met verhalen over bijzondere voorwerpen of personen of met historische gebeurtenissen. Hun aantrekkingskracht verlokt veel gelovigen en het contact met de goddelijke krachten is er intenser.

Pelgrims willen zich innerlijk zuiveren, tot inkeer komen of boete doen. Of ze bezinnen zich bij het graf van een heilige of geleerde. Ze komen het hele jaar, maar vooral op bepaalde feestdagen. Door rituelen uit te voeren nemen ze deel aan het heilige.

Zowel voor joden, christenen als moslims is Jeruzalem heilig. Voor christenen is het de stad waar Jezus gekruisigd en verreezen is. Zij bezoeken er de Heilig Grafkerk. Voor joden is de Westmuur op de Tempelberg, 'de Klaagmuur', het enige overblijfsel van hun Tempel. Op de plaats van de Tempel staat nu de Haram al-Sharif met de Rotskoepel en de Al-Aqsa moskee, het belangrijkste islamitische centrum na Mekka en Medina.

PELGRIMS GETUIGEN HET HEILIGDOM

Wat doen hedendaagse pelgrims? Hoe bereiden ze zich voor als ze een heilige plaats bezoeken? Hoe verloopt de reis, het onderweg zijn? Wat ervaren ze op hun bestemming? Waarom is het een heilige plaats? En verandert het iets in hun leven? Komen ze anders terug?

Een aantal Antwerpenaren uit joodse, christelijke en islamitische tradities vertelt hoe zij hun pelgrimage naar Jeruzalem, Mekka, Scherpenheuvel, Lourdes... beleefden.

JOODSE HEILIGE PLAATSEN

Jeruzalem is de heiligste plaats in het jodendom, vanwege de Tempel. Na zijn verwoesting in het jaar 70 beschouwen joden overal ter wereld de Bijbel als 'draagbaar heiligdom' en een synagoge als 'klein heiligdom'. Thuis en in de synagoge herinneren talloze gebeden, gebruiken en voorwerpen aan Jeruzalem.

De populairste pelgrimsbestemming is de overgebleven westelijke buitenmuur van de Tempel. Daar en bij de graven wordt gebeden, maar ook gegeten, gedanst en gevierd. Pelgrims laten briefjes met wensen achter, steken lampjes aan ter herinnering aan de doden, geven geld aan goede doelen en kopen amuletten of souvenirs.

Voor Asjkenazische, Sefardische en Chassidische joden verschillen de gebruiken, maar ze groeien steeds meer naar elkaar toe.

☆ | 53

***Bij de klaagmuur in Jeruzalem /
An der Klagemauer in
Jerusalem***

**Max Friedrich Ferdinand Rabes,
(1868-1944)**

Duitsland, 1897

Olieverf op doek

Joods Museum, Berlijn

De twee mannen links zijn Asjkenazische joden, de drie mannen in kaffan en gebedsmantels met gebedenboeken zijn oriëntaalse joden. Rechts en links staan vrouwen te bidden bij de muur, waar tegenwoordig een gescheiden afdeling voor mannen en vrouwen is. Rabes reisde in 1895 voor het eerst naar Jeruzalem in het gezelschap van de Duitse keizer Wilhelm II.

☆ | 54

***Voorhang
Middelburg (Nederland),
1829-1830***

Zijde en katoen

**Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 2257**

Een voorhang hangt in de synagoge vóór de ark waarin de Torarollen bewaard worden. De afbeeldingen herinneren aan de tabernakel, het reizende heiligdom tijdens de uittocht uit Egypte. Te zien zijn de ark met cherubijnen, de toonbroden en de stenen tafels.

☆ | 55

***Salé Cimetière juif / Joodse
begraafplaats in Salé
Salé (Marokko), 1920***

Tekening

**Centre de la Culture Judéo-
Marocaine, Collection Dahan-
Hirsche, Brussel, inv. 22222**

In Salé, vlak bij Rabat, woonden rijke joodse handelaren. Evenals de moslims baden de joden in tijden van droogte voor regen. Onderweg van de synagoge naar de begraafplaats zongen zij psalmen van David en bezochten de graven van hun heiligen.

☆ | 56

***Aankondiging voor de
jaarlijkse sterfdag (Jahrzeit)
van Chaim Halberstam
Nowy Sącz (Polen), 1930***
Papier

**The Gross Family Collection,
inv. 112.011.050**

Rabbi Chaim Halberstam (1793-1876) uit het Zuid-Poolse Nowy Sącz is de grondlegger van de chassidische dynastie van Sanz en staat bekend om zijn zorg voor de armen. Chassidie uit Sanz zijn te vinden in Antwerpen, Netanja (Israël) en Brooklyn. Halberstams jaarlijkse sterfdag (*Jahrzeit*) op 25 Nisan wordt druk bezocht.

☆ | 57

***Kleed voor op het graf van
Amram ben Diwan
Ouazzane (Marokko), 1930***
Rood fluweel met gouddraad
**The Gross Family Collection,
inv. 003.027.001**

Op de *hiloela* (sterfdag) van Rabbi Amram ben Diwan werd dit kleed op zijn graf gelegd. Geflankeerd door synagogelampen zie je in het midden de levensboom, met vogels en salamanders als symbolen voor geluk. De schenker is Lea Ben-Simon.

☆ | 58

Amulet met Amram ben Diwan

Marokko, 1950**Papier**

Centre de la Culture Judéo-Marocaine, Collection Dahan-Hirsche, Brussel, inv. 21557

Om zijn ernstig zieke zoon te redden bad rabbijn Amram tot de Eeuwige en bood zijn eigen leven aan. Zijn zoon werd beter. Kort daarop stierf Amram plotseling. Gelovigen bezoeken zijn graf om te bidden voor een wonder en houden daarbij een amulet in de hand.

☆ | 59

Toraschild ter nagedachtenis aan Amram ben Diwan

Ouazzane

(Marokko), 1914

Metaal

Centre de la Culture Judéo-Marocaine, Collection Dahan-Hirsche, Brussel, inv. 22550

Amram ben Diwan, afgezant uit de heilige stad Hebron, kwam in de late 18de eeuw met zijn zoon Chaim naar Ouazzane (Wazzan) om geld voor een school in te zamelen. De *hiloela* of sterfdag van deze wonderdoener is een van de populairste in Marokko.

☆ | 60

Collectebusje voor het graf van Rabbi Meir Ba'al HaNes

Tiberias (Israël), 19de eeuw

Metaal

The Israel Museum, Jeruzalem

Buiten Israël wordt geld ingezameld voor het onderhoud van heilige plaatsen, zoals het graf van deze populaire wonderabbijn uit de 2de eeuw die mensen in nood

redt: "God van Meir, antwoord mij!" Op zijn sterfdag, de 14de Ijar, komen duizenden mensen naar zijn graf in Tiberias.

☆ | 61

Collectebusje voor de Porat

Josef Leerschool

Israël, Jaren 1940

Blik

Ariel Muzicant Collection,

inv. AM 916

De *Porat Josef Jesjiva*, een joodse hogeschool uit 1914, staat in de oude stad van Jeruzalem tegenover de Westmuur. Het huidige moderne gebouw is ontworpen door Moshe Safdie. De naam verwijst naar het Bijbelboek Genesis (49,22): "Jozef is een vruchtbare wijnstok, een vruchtbare plant bij een bron."

☆ | 62

Collectebusje voor het Joods Nationaal Fonds

Leopold Fleischhacker (1882-1946)

Wuppertal (Duitsland), ca. 1920

Metaal

Ariel Muzicant Collection,

inv. AM 1

Het Joods Nationaal Fonds werd in 1901 opgericht om in Israël grond te kopen voor joodse pioniers. Het fonds zet zich tot op heden in voor de herbebossing van het land. Bekend zijn de boomcertificaten die vanuit de hele wereld worden besteld.

☆ | 63

Chassidische extase (dansende

Agadati) / Hasidic Ectasy

(Agadati Dancing)

Reuven Rubin (1893-1974)

Tel Aviv (Israël), 1924**Olie op doek****David Rubin, Herzlia**

Extatisch dansend, met gesloten ogen en zijn gebedskleed losjes om zijn hals, heft de chassied zijn hoofd en handen naar boven: hij zoekt contact met het hogere. In volle devotie verloor hij tijdens het dansen zelfs zijn rechterschoen. Model stond de danser en choreograaf Baruch Agadati (1895-1976).

☆ | 64**Janissaires marocains et Sol Hatchuel / Soldaten van de sultan nemen Sol Hatchuel mee Gabriel Séailles (1852-1922)****Tanger (Marokko), 1914****Olieverf op hout****Centre de la Culture Judéo-Marocaine, Collection Dahan-Hirsche, Brussel, inv. 22509**

De joodse Sol Hatchuel ('Lalla Sol') werd verliefd op een moslim en trouwde met hem. Na diens vroege dood keerde zij terug tot het jodendom. Tot woede van de sultan, die haar liet doden. Hier wordt zij door soldaten gevangengenomen. Joden en moslims bezoeken haar met blauwe stipjes versierde graf in Fez. Ze schrijven haar genezende kracht toe en bidden tot haar om kinderen te kunnen krijgen.

☆ | 65**Pélerinage de la hiloula /****Hiloela-pelgrimage****Armand Cultrera (1901-1981)****Ouazzane (Marokko), 1960****Olieverf op hout****Centre de la Culture Judéo-Marocaine, Collection Dahan-Hirsche, Brussel, inv. 28808**

Op de sterfdag van een beroemde rabbijn of geleerde, of van een Bijbels personage, vindt bij het graf een *hiloela* plaats, een viering en herdenking waarbij mannen en vrouwen (vroeger vaak samen) eten, bidden, kaarsen aansteken en om een zegen vragen. Deze Sefardische en Midden-Oosterse traditie, vergelijkbaar met *ziyara* bij moslims, noemen Asjkenazische joden *Jahrzeit*.

☆ | 66**Olielampjes****Marokko, 19de eeuw****Steen****Centre de la Culture Judéo-Marocaine, Collection Dahan-Hirsche, Brussel,****inv. 22325, 22260**

Het is een wijdverspreid gebruik dat pelgrims of bezoekers lampjes ontsteken bij het graf van een beroemde rabbijn. De olie wordt in de kleine gaatjes gegoten en de lampjes branden vaak een hele dag.

☆ | 67**Dancers of Meron / Dansers bij Meron****Reuven Rubin (1893-1974)****Tel Aviv (Israël), 1926****Olie op doek****Rubin Museum, Tel Aviv**

Op de 33ste Omerdag, tussen Pesach en het Wekenfeest, vieren pelgrims de sterfdag van Rabbi Simon bar Jochai bij zijn graf in Meron, in het noorden van Israël. Aan hem wordt de Zohar toegeschreven, de 'bijbel' van de joodse mystiek. Mannen dansen met een Torarol terwijl vrouwen een kindje verzorgen.

☆ | 68**Wandtapijt****Kashan, Perzië, 20ste eeuw****Zijde en katoen****Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. B0394**

Drie grote scènes verwijzen naar Jeruzalem: bovenin Mozes en Aäron naast de Rotskoepel (de Tempel in de joodse verbeelding), in het midden het offer van Isaak op de berg Moria (Jeruzalem volgens de traditie) en onderin de Westmuur (Klaagmuur), de buitenmuur van de verwoeste Tempel. Eromheen zijn andere heilige plaatsen afgebeeld.

☆ | 69***De heilige plaatsen / View
of the holy places*****Jeruzalem (Israël), 1880****Litho****The Gross Family Collection,
inv. 079.011.007**

Sinds de middeleeuwen gebruiken pelgrims al dan niet geïllustreerde lijsten van heilige plaatsen met Bijbelse en rabbijnse graven. In het midden is de Westmuur (Klaagmuur) te zien en de Tempel van Salomo, in de vorm van de Rotskoepel. Eromheen staat het Bijbelse pelgrimslied psalm 126.

☆ | 70**Panorama van heilige plaatsen****Marokko, 19de eeuw****Waterverf op papier****Centre de la Culture Judéo-
Marocaine, Collection Dahan-
Hirsche, Brussel, inv. 22538**

CHRISTELIJKE HEILIGE PLAATSEN

Voor christenen zijn plaatsen uit Jezus Christus' leven heilig, en voor katholieke christenen in principe ook plaatsen waar men heiligen en martelaren vereert. Vooral na een mirakel of verschijning wordt zo'n plaats vaak een bedevaartsoord.

Christus leefde in het Heilig Land en stierf en verrees in Jeruzalem. Dat zijn de heiligste plekken. Zo markeert de Heilig Grafkerk de plaats van zijn kruisdood en verrijzenis, en de basiliek in Bethlehem die van Jezus' geboorte.

Rome is de tweede belangrijkste pelgrimsbestemming. De apostel Petrus stierf er in 64 de marteldood. De paus, hoofd van de katholieke Kerk, geldt als zijn opvolger. Een heilige plaats moet door hem erkend worden.

In de middeleeuwen moedigde men bedevaarten aan naar Santiago de Compostela, met het graf van de apostel Jacobus de Meerdere, en naar Keulen, met het graf van de drie koningen.

Wereldwijd zijn ontelbare bedevaartsplaatsen aan Maria, Jezus' moeder, toegewijd. Vanuit Antwerpen ging men al vroeg naar Loreto, sinds de 17de eeuw zijn Scherpenheuvel en Kevelaer populair, en meer recent ook Lourdes en Fatima.

† | 71

Santa Croce in Gerusalemme
Hendrick van Cleve/Pieter
Vlerick

Rome, 1556-1561

Tekening op papier
Museum Plantin-Moretus /
Prentenkabinet, Antwerpen,
inv. PK.OT.00576 | D.9.29.a

De kerk Santa Croce in Gerusalemme maakte oorspronkelijk deel uit van het paleis van keizerin Helena. Resten hiervan zijn links te zien. Dit complex lag nog net binnen de stadsmuren en op loopafstand van de Sint-Jan van Lateranen, de bisschopskerk van Rome. In de 18de eeuw kreeg de kerk een nieuwe voorgevel.

† | 72

De voorgevel van de Sint-
Pietersbasiliek in Vaticaanstad

Uit: Carlo Fontana, *Il Tempio*
Vaticano e la sua origine
Rome, Giovanni Francesco
Buagni, 1694

Gravure/ets
Fabbrica di San Pietro,
Vaticaanstad

Met de voltooiing van de voorgevel in 1612 eindigt na meer dan honderd jaar bouwen de nieuwbouw van de tweede Sint-Pieter, nog steeds de grootste christelijke kerk in de wereld: ze is 218 meter lang, 155 meter breed en 133 meter hoog. Binnen biedt de kerk plaats aan 60.000 personen.

† | 73

De nieuwbouw van de Sint-
Pieter omstreeks 1564

Uit: Carlo Fontana, *Il Tempio*
Vaticano e la sua origine
Rome, Giovanni Francesco

Buagni, 1694

Gravure/ets
Fabbrica di San Pietro,
Vaticaanstad

Deze afbeelding toont de bouw van de nieuwe Sint-Pieter omstreeks 1564, ten tijde van het overlijden van Michelangelo. De koepel naar zijn ontwerp zal men pas in 1585-1590 voltooiën. Vóór de nieuwbouw bevindt zich nog een deel van de oude Sint-Pieter, die in 313 was gesticht door keizer Constantijn. De obelisk op de voorgrond verhuisde later naar het midden van het Sint-Pietersplein. Hier markeert hij nog het oude circus van Nero, waar Petrus in het jaar 67 is gekruisigd.

† | 74

De zeven hoofdkerken van
Rome

Antonio Lafreri
Rome, 1575
Gravure/ets
The British Library, Londen,
inv. BLL01004920449

Deze prent is gemaakt voor het Heilig Jaar van 1575. Ze beeldt de vier hoofdkerken van Rome af: Sint-Pieter, Sint-Jan van Lateranen, Sint-Paulus buiten de Muren en Santa Maria Maggiore. Ook de drie pelgrimskerken zijn te zien: Sint-Sebastiaan buiten de Muren, Sint-Laurens buiten de Muren en Santa Croce in Gerusalemme. Deze zeven godshuizen moeten verplicht worden bezocht om in aanmerking te komen voor een volle aflaat en zo vergeving van alle zonden te krijgen.

† | 75

Reliekschrijn van de heilige
Thomas Becket

Limoges, ca. 1200
Houten frame, verguld koper

en email

**Museum Catharijneconvent,
Utrecht, inv. ABM m00907**

Thomas Becket (1118-1170), kanselier onder Hendrik II en aartsbisschop van Canterbury, kwam in conflict met Hendrik II over de rechten van de Kerk tegenover die van de Kroon. Vier ridders dachten de koning een plezier te doen en vermoordden de aartsbisschop in 'zijn' kathedraal. Dit martelaarsmoment wordt hier uitgebeeld. Becket werd in 1173 heilig verklaard en Canterbury werd een belangrijke bedevaartsplaats, waar ook pelgrims uit Antwerpen naartoe reisden.

† | 76

**Reliekmonstrans Heilige Doorn
Abraham Lissau
Antwerpen, 1648-1649
Zilver, kwartskristal en hout
Sint-Pauluskerk, Antwerpen,
inv. PA.029.K0661 -
(KV_21485)**

Relieken die verband houden met het lijden van Christus kregen altijd bijzondere aandacht. Een doorn uit zijn doornenkroon is zo'n relik. Fraai gemonteerd in een kostbare houder werd het de gelovige ter verering aangeboden.

† | 77

**Beeld van Sint-Pieter
Rome, ca. 1870
Zilver
Fabbrica di San Pietro,
Vaticaanstad**

In de Sint-Pieter in Rome bevindt zich een bronzen beeld van de tronende Petrus uit 1280. Het gebruik schrijft voor dat gelovigen Petrus eer bewijzen door zijn rechervoet aan te raken. Die voet, maar

ook de linker, is door de eeuwen heen behoorlijk afgesleten. De slijtage heeft de maker van deze zilveren kopie niet overgenomen.

† | 78

**Reliekhouders Heilig Kruis
Anoniem, ca. 1600
Verguld zilver
Sint-Andrieskerk, Antwerpen**

Delen van het Heilig Kruis worden sinds de 4de eeuw bewaard in Rome, Constantinopel en Jeruzalem. In de loop van de eeuwen raakten fragmenten daarvan over de hele christelijke wereld verspreid. In Antwerpen bevindt zich dit deeltje, prachtig gepresenteerd in een houder die is versierd met symbolen van het lijden van Christus.

† | 79

**Keizerin Helena met het Heilig
Kruis
Jan Boeckhorst, ca. 1650
Olieverf op doek
Sint-Jacobskerk, Antwerpen,
inv. PA.016.E174 -
(KV_50377)**

Dit monumentale schilderij toont de moeder van keizer Constantijn terwijl ze het Heilig Kruis vasthoudt en er in extase naar kijkt. Rechtsonder geeft de keizerin aanwijzingen aan arbeiders die het kruis bij Golgotha opgraven. Op de linkerachtergrond is Jeruzalem aangeduid. Het schilderij sierde ooit het Heilig Kruisaltaar van de opgeheven begardenkerk te Antwerpen.

† | 80

**Onze-Lieve-Vrouw van
Scherpenheuvel
Vlaanderen, ca. 1605**

**Eikenhout, gepolychromeerd
Sint-Carolus Borromeuskerk,
Antwerpen,
inv. PA.008.C001 - (KV_66292)**

Uit veiligheidsoverwegingen werd in 1604 de heilige eik van Scherpenheuvel geveld. Met de stukken hout werden heiligenbeelden gesneden. De aarts-hertogen Albrecht en Isabella stuurden die als relatiegeschenken naar katholieke vorsten en belangrijke kerken. Dit beeld in de Antwerpse jezuïetenkerk wordt al in 1606 vermeld en is het vroegst bekende Mariabeeld uit de reeks. Van meet af aan werd het intens vereerd.

**† | 81
Beeldengroep van de heiligen
Petrus en Paulus
Jan Baptist I Verberckt
Antwerpen, 1783
Zilver, gedeeltelijk verguld
Sint-Pauluskerk, Antwerpen,
inv. PA.029.C0358 -
(KV_20940)**

Ooit bekroonde dit beeld een houten reliekschrijn met daarin overblijfselen van de twee heilige martelaren Petrus en Paulus. Petrus staat links en is herkenbaar aan de hemelsleutels en zijn typische korte baard. Paulus draagt het zwaard waarmee hij is onthoofd en steekt zijn rechterhand in de lucht. Dat gebaar kenmerkt hem als vurige verkondiger van het geloof.

**† | 82
Reliekhouders met drie
wijsvingers van de drie
koningen
Hildesheim, ca. 1475
Zilver en glas
Dommuseum, Hildesheim**

Typisch voor de middeleeuwse belevings-wereld is deze reliekhouders, met centraal drie vingers van de drie koningen. Met die vingers wezen zij naar de ster die ze volgden om de geboorteplek van het Christuskind te vinden. De Keulse aarts-bisschop Rainald van Dassel schonk de botjes omstreeks 1164 aan de Dom van Hildesheim. Ze werden later in deze reliekhouders geplaatst.

**† | 83
Reliekbeldje Sint-Jacobus
de Meerdere
Vlaanderen, ca. 1425
Verguld zilver
Schatkamer Onze-Lieve-Vrouw
Geboorte Basiliek, Tongeren,
inv. OLV-LI-115**

Niet alleen in Santiago de Compostela bevinden zich relieken van Jacobus de Meerdere. Talrijke overblijfselen van deze populaire heilige worden op allerlei plekken bewaard en vereerd. De schoonheid en rijkdom van de reliekhouders weerspiegelen hun status en betekenis.

**† | 84
Heiligenbeeld van Onze-Lieve-
Vrouw van Kevelaer
J.J. Junes
Antwerpen, 1890
Zilver
Gilde van Onze-Lieve-Vrouwe
Lof, Onze-Lieve-
Vrouwekathedraal, Antwerpen**

De voorstellingen van de Madonna van Kevelaer volgen het beeldtype van de Madonna van Luxemburg, troosteres van de verdrukten. Ze is ook nauw verwant met de Madonna's van Scherpenheuvel en Loreto. Dat maakt het niet altijd eenvoudig om de voorstellingen van

elkaar te onderscheiden. Ze tonen steeds Maria met het kind, en de beelden dragen prachtige, barokke gewaden.

† | 84B

Processievaandel van de Broederschap van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel Antwerpen (België), ca. 1860 Zijde, glas, galon, hout, olieverf, kraal en stof Sint-Jacobskerk, Antwerpen, inv. PA.016.H081 - (KV_45756)

Tot op vandaag brengen parochianen uit Antwerpse kerken een jaarlijks bezoek aan Scherpenheuvel. Vroeger droegen ze een vaandel met zich mee om zich te onderscheiden van andere groepen die ze daar tegenkwamen.

† | 85

Attest afgegeven door de Broederschap van Onze-Lieve-Vrouw van Loreto Antwerpen, 1773 Gravure Ruusbroecgenootschap, Antwerpen

Sinds het begin van de 18de eeuw zijn de leden van de Broederschap van Loreto belast met de opvang van pelgrims die zich aanmelden bij het Sint-Julianusgasthuis in Antwerpen. Alleen wie de bedevaart naar Loreto heeft voltooid, kan als lid toetreden. Pelgrims ontvangen desgewenst een brief van de broederschap waarmee zij onderweg naar Loreto en Rome een beroep kunnen doen op gastvrijheid in kloosters en gasthuizen.

† | 86

Madonna van Loreto Giacomo de' Rossi

Rome, ca. 1680

Gravure Museum Plantin-Moretus / Prentenkabinet, Antwerpen, inv. B 56

Dit beeld van Maria met Kind wordt sinds de 14de eeuw in Loreto vereerd. Sinds de 16de eeuw is het gehuld in een kostbare mantel met juwelen.

† | 87

Onze-Lieve-Vrouw aan de voorgevel van het stadhuis van Antwerpen Antwerpen, ca. 1650 Gravure/ets Ruusbroecgenootschap, Antwerpen

In 1585 werd het beeld van de legendarische held Brabo uit de centrale nis van de voorgevel van het Antwerpse stadhuis verwijderd. Het katholieke stadsbestuur verving het door een monumentaal beeld van de Madonna van Loreto. Dat zette Maria's betekenis voor Antwerpen extra in het licht.

† | 88

Madonna van Scherpenheuvel Abraham van Diepenbeek Antwerpen, Conrad Lauwers, ca. 1650 Gravure Museum Plantin-Moretus / Prentenkabinet, Antwerpen, inv. PK.OP.19902 | V/L.5

Deze prent toont alle essentiële elementen van Scherpenheuvel. Centraal staat het cultusbeeld van Maria met Kind, geplaatst in de eik. Linksachter bevindt zich de kapel uit 1604, terwijl rechtsachter de monumentale koepelkerk van de aarts-

hertogen verrijst. Zieken en gehandicapten bewijzen eer aan Maria, hopen op een wonder.

† | 89

Plattegrond van Scherpenheuvel met zevenpuntige bastions

Quirin Boel II

Antwerpen, ca. 1660

Gravure

Museum Plantin-Moretus / Prentenkabinet, Antwerpen, inv. PK.OP.18087 | IV/B.56

Het heilige getal zeven heeft in Scherpenheuvel een belangrijke symbolische betekenis. Het verwijst naar volmaaktheid en zo naar Maria. De stadsmuur heeft de vorm van een ster met zeven bastions als punten, de kerk heeft zeven kapellen, en zevenpuntige sterren versieren de koepel. Dat versterkt de politieke en religieuze betekenis van Scherpenheuvel.

† | 90

Madonna van Lourdes
Frankrijk, ca. 1880
Privécollectie, Antwerpen

Bernadette beschreef het uiterlijk van Maria als dat van een meisje van ca. 12 jaar. Toen in 1863 de kunstenaar Joseph-Hugues Fabisch de opdracht kreeg het Mariabeeld voor de grot van Lourdes te maken, week hij op last van de kerkelijke autoriteiten hiervan af, tot grote teleurstelling van Bernadette. Een geïdealiseerde weergave van Maria sloot beter aan bij de belevingswereld van gelovigen. Alle voorstellingen van Maria van Lourdes baseren zich op dit prototype van Fabisch.

† | 91

Wijwaterkan uit Lourdes
Frankrijk, ca. 1900
Gepolychromeerd blik
MAS | Museum aan de Stroom, Antwerpen, inv. AF.1964.061.031

† | 92

Waterschepje waarmee heilig water wordt opgevangen bij de bron in Lourdes
Frankrijk, ca. 1900
Gepolychromeerd blik
Privécollectie, Antwerpen

Tijdens de verschijning van Maria op 25 februari 1854 in Lourdes kreeg Bernadette de opdracht te drinken uit het water van de grot. Zij zag nergens water maar begon in de bodem te graven en ontdekte een bron. Dat water speelt nog altijd een essentiële rol in de rituelen. Gelovigen drinken het uit speciale bekertjes, en in speciale kannen wordt het opgevangen en mee naar huis genomen.

† | 93

Madonna van Loreto
Michelangelo di Meresi da Caravaggio, Italië, ca. 1605
Olieverf op doek
Basilica di Sant'Agostino, Rome

Twee pelgrims hebben hun bedevaart naar Loreto voltooid. Devoot knielen zij neer bij de drempel van het Heilig Huis en worden beloond met de verschijning van Maria en Jezus. Hun vuile, opgezwollen voeten getuigen van de zware tocht. Het goddelijke en het menselijke ontmoeten elkaar hier: Maria en het

Christuskind verschijnen aan de armste en meest eenvoudige mensen, die hen niets anders te bieden hebben dan hun oprechte geloof.

† | 94

Kruisiging van Petrus: keizer Nero geeft opdracht tot de kruisiging; de kruisiging; de toeschouwers Calque Fabbrica di San Pietro, Vaticaanstad

Omstreeks 1475 vervaardigde de beeldhouwer Paolo Romano in opdracht van paus Sixtus IV zes monumentale reliëfs om er het hoogaltaar in de Sint-Pieter mee te versieren. Hier wordt de kruisiging van Petrus op de Vaticaanse heuvel getoond. Uit eerbied voor Christus vraagt Petrus om met zijn hoofd naar beneden gekruisigd te worden. Een zittende Nero, de regerende Romeinse keizer ten tijde van het martelaarschap van Petrus, geeft opdracht tot de executie. Soldaten kijken toe.

† | 95

Onthoofding van Paulus: de gevangenneming, de onthoofding, de toeschouwers Calque Fabbrica di San Pietro, Vaticaanstad

Omstreeks 1475 vervaardigde de beeldhouwer Paolo Romano in opdracht van paus Sixtus IV marmeren reliëfs om het hoogaltaar in de Sint-Pieter te versieren. Hier wordt de gevangenneming en onthoofding van Paulus getoond. Omdat Paulus het Romeinse burgerschap had, werd hij onthoofd en niet gekruisigd. Op zijn graf verrees onder keizer Constantijn een grote basiliek: de Sint-Paulus buiten de Muren.

ISLAMITISCHE HEILIGE PLAATSEN

Na Mekka en Medina is Jeruzalem de derde heilige plaats in de islam. De eerste moslims verrichtten het gebed richting Jeruzalem, vóór Mekka de gebedsrichting werd. De stad ontleent haar heiligheid aan de *mi'raj*, een nachtelijke hemelreis die de profeet Mohammed bij leven heeft gemaakt. Volgens sommige moslimtheologen vroeg God Abraham hier om zijn zoon te offeren.

Naast de drie heilige steden zijn nog vele heiligdommen verbonden met de diverse geloofsrichtingen binnen de islam. Veel stromingen kennen het concept van heilige personen die dicht bij God staan en zegen (*baraka*) kunnen overbrengen. Hun graven zijn over de hele islamitische wereld verspreid. Nog altijd worden ze als pelgrimsoorden bezocht tijdens jaarlijkse heiligenfeesten, maar ook daarbuiten: in tijden van droogte, om voor genezing te bidden, om een kindervens te vervullen...

Voor sjiiitische moslims zijn de graven van de *imams*, de aanvoerders van hun gemeenschap, belangrijke bedevaartsoorden.

☪ | 96

**Slot en sleutel van de Ka'aba
Istanboel, 1640-1648
IJzer, zilver en goud
Topkapi Palace Museum,
Istanboel,
inv. 2/2228 en 2/2266**

De binnenruimte van de Ka'aba is alleen toegankelijk op uitnodiging. De Banu Shaiba-familie beheert de sleutels. Toen Mekka onder Osmaans bestuur viel, maakte men van tijd tot tijd nieuwe sleutels; de oude gingen terug naar de sultan in Istanboel. Deze sleutel werd vervaardigd tijdens de heerschappij van sultan Ibrahim (1640-1648). Behalve Koranverzen zijn de naam van de sultan en het jaartal in het goud gegraveerd.

☪ | 97

**Gordijn voor de deur van de
Ka'aba
Caïro (Egypte), 1849-1850
Zijde en (vergulde) zilverdraad
The Nasser D. Khalili Collection
of Islamic Art, inv. TXT 307**

Voor de deur van de Ka'aba hangt een rijk geborduurd gordijn dat ieder jaar vervangen wordt. Dit exemplaar is in naam van de Osmaanse sultan Abdülmejid I gemaakt. De deur geeft toegang tot de binnenruimte met pilaren en lampen. Alleen een select gezelschap mag daar binnen.

☪ | 98

**Voorbeeld van het deurgordijn
van de Ka'aba
Mekka (Saoedi Arabië),
ca. 1990
Satijn, goud- en zilverdraad
The Nasser D. Khalili Collection
of Islamic Art, inv. TXT 154**

Eeuwenlang werd het textiel voor de Ka'aba gemaakt in Caïro en Istanboel, maar sinds 1927 is er een speciaal atelier in Mekka. Het gordijn voor de deur wordt tegenwoordig geborduurd met vele kilo's goud- en zilverdraad op zwarte zijde. De teksten zijn voornamelijk Koranteksten en vrome spreuken, zoals de geloofsbelijdenis. Het totale gewicht van al het textiel rond de Ka'aba bedraagt meer dan 800 kilogram.

☪ | 99

**Plattegrond van de Grote
Moskee in Mekka
Aceh (Indonesië), 19de eeuw
Waterverf en inkt op paper
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. A-5992**

De tekening laat zien waar zich de verschillende monumenten binnen in het moskeecomplex bevinden en welke gebeden de pelgrim daar dient op te zeggen. De instructies zijn in het Maleis, geschreven met Arabische lettertekens. Opmerkelijk is de weergave van de Ka'aba in het midden, waarvan niet de buitenkant maar het interieur is afgebeeld. Slechts weinigen mochten er binnen.

☪ | 100

**Tegeltableau met de Grote
Moskee van Mekka
Iznik (Turkije), 17de eeuw
Geglazuurd aardewerk
Benaki Museum, Athene,
inv. 124**

Afgebeeld is de Grote Moskee met de verschillende monumenten die zich daarin bevinden. De wandtegels dienden ter herinnering voor wie de pelgrimstocht al

gemaakt had of als gelofte voor wie nog wilde gaan. Het gedicht bovenaan begint met de zin: "God zal vergiffenis schenken aan diegene die zo fortuinlijk is om de Ka'aba te bezoeken."

☾ | 101

**Paneelschildering met Mekka en Medina
Turkije, 1899
Hout, papier en inkt
Wereldmuseum, Rotterdam,
inv. 75147**

Op deze dubbelminiatuur is rechts het heiligdom in Mekka en links de moskee met het mausoleum van de profeet Mohammed in Medina afgebeeld, beide in vogelvluchtperspectief. Zo is ook de omringende stadsbebouwing te zien. De voor pelgrims belangrijke monumenten binnen de heiligdommen zijn met hun naam aangeduid, zoals de tombe van de Profeet, die nog altijd veel pelgrims aantrekt.

☾ | 102

**Miniatuurschildering met de Slag bij Kerbela
Bagdad (Irak), 16de eeuw
Waterverf en goudverf op papier
Wereldmuseum, Rotterdam,
inv. 70922**

In de veldslag bij Kerbela in Irak (680 n.Chr.) streden de sjiïeten tegen de soenieten om het leiderschap van de moslim-gemeenschap. De sjiïeten verloren en de islam viel definitief in twee stromingen uiteen. Vanwege haar historische betekenis is de stad een belangrijk bedevaartsoord. Imam Hoessein, rechtsboven afgebeeld, sneuvelde in de strijd en ligt in Kerbela begraven.

☾ | 103

**Miniatuurschildering
Shiraz (Iran), ca. 1580-1590
(Goud)verf op karton
Wereldmuseum, Rotterdam,
inv. 70848**

Op een binnenplaats dansen mystici rondom een cipresboom. Waarschijnlijk zijn het leden van de Mevlevi-orde, die zijn basis heeft in de Turkse stad Konya. In het doorkijkje bovenin is een pelgrim te zien die het graf van een heilige aanraakt. De vrouwen in witte gewaden hebben de pelgrimstocht naar Mekka gemaakt.

☾ | 104

**Prent met 'Abd al-Qadir al-Jilani
Noord-Afrika, Begin 20ste eeuw
Lithografie
MAS | Museum aan de Stroom,
Antwerpen,
inv. AE.1973.0030.0005**

De 12de-eeuwse mysticus 'Abd al-Qadir al-Jilani is afgebeeld in een landschap met graftombes van heiligen. Zulke tombes vind je overal in Noord-Afrika. Gelovigen bezoeken ze om er te bidden of een wens achter te laten. Bovenaan verwijst het Koranvers naar de heiligen: "Zeker, Gods helpers hebben niets te vrezen, noch zullen zij bedroefd zijn."

☾ | 105

**Sloten
Iran, Midden 20ste eeuw
IJzer en koper
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam, inv. 4313-
96ab / 5748-6abc / 6204-13ab**

44 HEILIGE PLAATSEN

Sloten als deze worden in Iran met name gebruikt bij moskeeën en mausolea waar sjiiitische heiligen begraven liggen. Pelgrims bevestigen het slot aan het hekwerk rond het graf of aan een ketting bij de ingang. Zo vragen zij de heilige om een wens over te brengen aan God. Het slot zal de heilige aan de wens herinneren. Is de wens eenmaal vervuld, dan zal het slot vanzelf loskomen en op de grond vallen.

☾ | 106

Hoofdeinde van een grafversiering

Iran, 1472

Hout

**Wereldmuseum, Rotterdam,
inv. 63112**

Dit paneel is het hoofdeinde van de sarcofaag van de 15de-eeuwse mysticus Rashid al-Din. Zijn graf was een pelgrimsoord. Op het hout is nog te zien waar vele smekende vingers het hebben aangeraakt. Pelgrims hoopten zo *baraka*, zegen, te krijgen.

☾ | 107

Fragment van Medina-textiel **Turkije, 17de eeuw** **Zijde**

**Wereldmuseum, Rotterdam,
inv. 60946**

Groen was de kleur van het textiel dat gebruikt werd voor de grafkamer van de profeet Mohammed in de Grote Moskee van Medina. De teksten in de zigzagbanden bevatten zegengebeden aan het adres van de Profeet en zijn metgezellen.

☾ | 108

Paneel voor de sierband van de Ka'aba **Mekka (Saoedi Arabië), ca. 1900** **Zijde, fluweel, zilver-**

en gouddraad

**Wereldmuseum, Rotterdam,
inv. 74544**

De vier hoeken van de Ka'aba waren met een paneel als dit versierd. In sierlijk schrift zijn er teksten op geborduurd. De binnenste tekstcirkel bevat vier keer een aanroep tot God, de buitenste is hoofdstuk 112 van de Koran. Deze verzen benadrukken dat de islam maar één God kent, die geen kinderen heeft. Dat is een verwijzing naar het christendom.

☾ | 109

Fragment van de *kiswa* **Cairo (Egypte), 1885** **Zijde en damast**

Nationaal Museum van Wereldculturen, Leiden, inv. 1973-152

Ieder jaar wordt de *kiswa*, het doek dat de Ka'aba in Mekka bedekt, vervangen. Stukken van de gebruikte *kiswa* worden aan de pelgrims verkocht of uitgedeeld. In zigzagbanden staat op dit fragment de islamitische geloofsbelijdenis: "Er is geen god dan God en Mohammed is Gods profeet", en een aanroep tot God.

☾ | 110

Magisch vest **Turkije, 19de eeuw** **Zijde**

**Wereldmuseum, Rotterdam,
inv. 66083**

Voor het interieur van de Ka'aba werd speciaal textiel geweven. Gebruikte stukken waren zeer geliefd vanwege de *baraka*, Gods zegen, die ze opgenomen hadden. Verwerkt tot een kledingstuk, zoals dit vest, konden ze de drager beschermen tegen onheil.

☾ | 111

**Rolschildering met sjiitische
heilige plaatsen**

Kerbela (Irak), 18de eeuw

Waterverf op karton

**National Museum of Denmark,
Kopenhagen, inv. EEa.1**

Van rechts naar links zijn de heilige plaatsen in volgorde van belangrijkheid afgebeeld: beginnend in Mekka en Medina gaat het via diverse sjiitische heiligdommen naar Mashhad, waar imam Reza begraven ligt. De leeuw stelt Ali voor, de grondlegger van de sjiitische stroming binnen de islam, met daarnaast zijn paard, zwaard en dienaar.

PELGRIMS GETUIGEN JERUZALEM

Wat doen hedendaagse pelgrims? Hoe bereiden ze zich voor als ze een heilige plaats bezoeken? Hoe verloopt de reis, het onderweg zijn? Wat ervaren ze op hun bestemming? Waarom is het een heilige plaats? En verandert het iets in hun leven? Komen ze anders terug?

Een aantal Antwerpenaren uit joodse, christelijke en islamitische tradities vertelt hoe zij hun pelgrimage naar Jeruzalem, Mekka, Scherpenheuvel, Lourdes... beleefden.

† | 112

Journey to the Holy Land
David Roberts, 1860
Bijbels Museum, Amsterdam,
inv. 4088

Vanaf het begin van de 19de eeuw werd reizen naar Palestina gemakkelijker. Westerse kunstenaars in de ban van het oriëntalisme trokken ernaartoe en legden hun impressies vast in schilderijen en schitterende boeken vol met romantisch getinte landschappen en stadsgezichten.

† | 113

Maquette van de crypte in de Geboortekerk te Bethlehem (Palestina), 1684
Olijfhout en parelmoer
TRAM 41 – Begijnhofmuseum,
Turnhout, inv. BO 064.2-3

Handwerklieden uit Italië vestigden zich in de 17de eeuw in Bethlehem en specialiseerden zich in het maken van bijzondere souvenirs voor pelgrims. Van hun hand is dit model van de grot onder de Geboortekerk te Bethlehem.

† | 114

Maquette van de Heilig Grafkerk
Palestina, 1684
Olijfhout en parelmoer
TRAM 41 – Begijnhofmuseum,
Turnhout, inv. BO 064.1-3

Rijke pelgrims kunnen in Jeruzalem modellen van de Heilig Grafkerk kopen. Het zijn bouwpakketten van olijfhout, vaak rijkversierd met uitgezaagd en gegraveerd parelmoer. Alle belangrijke plekken in de kerk zijn goed te zien.

☆ | 115

Bijbels Jeruzalem
Johann Daniel Herz
(1639-1783)
Augsburg (Duitsland), 1735
Gravure
Joods Museum van België,
Brussel, inv. 7148

Reconstructie van het Bijbelse Jeruzalem op basis van de auteur Flavius Josephus (1ste eeuw van de gewone jaartelling). De ommuurde stad telt honderden historische plekken. Hier bevindt zich in het midden de Tempel en onderin het amfitheater van Herodes. Onderin zie je buiten de muren Golgota, met Judas hangend aan een boom. Bovenin de Olijfberg met Jezus' hemelvaart.

☆ | 116

Tempelmodel
Jacob Juda Leon 'Templo'
(1602-1675)
Amsterdam (Nederland), 1652
Handgekleurde druk
Bibliotheca Rosenthaliana,
Bijzondere Collecties van de
Universiteit van Amsterdam,
Amsterdam, inv. Ros. Ebl. A 7-1

Met deze zeldzame handgekleurde poster maakte Jacob Juda Leon reclame voor zijn Tempelreconstructie, die trots bovenin te zien is, met links de Tempel en in het midden de twaalf stammen van Israël rond de tabernakel. Met zijn reconstructies verwierf hij internationale faam en kreeg hij de bijnaam 'Templo'.

☆ | 117

Veduta dell'Arco di Tito /
Gezicht op de boog van Titus
Giovanni Battista Piranesi

48 HEILIGE PLAATSEN

(1720-1778)

Rome (Italië), 1760

Gravure

Teylers Museum, Haarlem

Binnen de boog zijn de joodse gevangenen uit Jeruzalem te zien, net als de zevenarmige Tempelkandelaar en andere Tempelschatten die Titus na de verwoesting van de Tempel in het jaar 70 meenam naar Rome. Waar ze nu zijn, is onbekend. Nog steeds lopen joden niet onder de Romeinse triomfboog door.

† | 118

Kruisbeeld (?)

Goa (India), ca. 1725

Ivoor

MAS | Museum aan de Stroom,

Antwerpen,

inv. AV.1924.014.002

Op Golgotha werd Christus aan het kruis genageld en stierf hij de marteldood: God offerde op dat moment zijn eniggeboren zoon, uit liefde voor de mensheid. Het kruis is dan ook het belangrijkste symbool in de christelijke wereld. Christus heeft de zonde en de dood overwonnen door drie dagen later uit zijn graf te verrijzen.

† | 119

Kindje Jezus

Goa (?) (India), ca. 1750

Ivoor, haar, textiel

MAS | Museum aan de Stroom,

Antwerpen, inv. AV.0830

Jezus is geboren in Bethlehem. Zijn vroegste jeugd bracht hij door in Egypte en daarna keerde het gezin terug naar Nazareth. Over Jezus' jeugd wordt in de Bijbel nauwelijks gesproken, maar in de middeleeuwen werd die lacune gretig

ingevuld met allerlei verhalen. Ook in de kunst werd Jezus vaak als jongen uitgebeeld. Bekend is het Heilig Kind van Praag, dat al sinds de middeleeuwen wordt vereerd. Dit beeldtype wordt in de 17de eeuw steeds meer geliefd.

☾* | 120

Tegel

Iznik (Turkije), 1706

Geglazuurd aardewerk

Benaki Museum, Athene,

inv. 125

De voetafdrukken op deze tegel met Turkse inscripties symboliseren die van de profeet Mohammed. Ze verwijzen tevens naar de afdrukken die de Profeet bij zijn wonderbaarlijke hemelreis heeft achtergelaten in de rots waaromheen later de Rotskoepel in Jeruzalem is gebouwd.

† | 121

Plattegrond van de

Hemelvaartskerk in Jeruzalem

met daarop aangegeven de

voetafdruk van Christus

Uit: Reyse naer het H. Land,

Gedaen in de Jaeren 1776 en

1777 en beschreven door

Joannes Andreas Jacobus

Rotthier

Erfgoedbibliotheek Hendrik

Conscience, Antwerpen,

inv. K 13579

Veertig dagen na zijn opstanding op Pasen verliet Christus zijn leerlingen en steeg ten hemel. Volgens de traditie vond deze gebeurtenis plaats in de Hof van Olijven. Omstreeks 335 stichtte keizerin Helena daar een ronde kapel met een open dak. Binnenin toont een marmeren plaat de laatste afdruk van Christus' rechervoet vóór zijn hemelvaart. De

christenen stellen dat de moslims de linker voetafdruk hebben meegenomen en in de Rotskoepel hebben geplaatst, maar de afdruk daar is niet in marmer maar in steen.

☆ | 122**Jérusalem****Marc Chagall (1887-1985)****1932****Olieverf op doek****Privécollectie, Parijs**

De in Vitebsk (nu in Wit-Rusland) geboren kunstenaar Marc Chagall woonde sinds 1911 tot aan zijn dood in Frankrijk, met onderbrekingen. In 1931 reisde hij voor de eerste keer naar Palestina en werd diep geraakt door het Bijbelse landschap en de heilige plaatsen. De Klaagmuur lag toen nog aan een smal straatje. Een aantal mannen bidden in de richting van de muur, anderen zitten ertegenover in de zon.

☪ | 123**Model van het interieur van de Rotskoepel****Conrad Schick****1896****Hout en verf****Bijbels Museum, Amsterdam,****inv. 001070.2**

Het heiligdom van de Rotskoepel ontleent zijn naam aan de rots binnenin vanwaar de profeet Mohammed een hemelreis maakte. De Koran verhaalt dat hij van Mekka naar Jeruzalem ging, de hemel bezocht – waar hij een ontmoeting had met onder meer Jezus, Mozes en God – en weer afdaalde naar de aarde. Een voetafdruk die de Profeet achterliet is nog altijd in de rots te zien.

☪ | 124**Spiegeldoos****Iran, 18de eeuw****Lak en (goud)verf op papier-maché en glas****Wereldmuseum, Rotterdam,****inv. 67881**

In de Koran staat het verhaal van Abraham aan wie God vroeg zijn zoon te offeren. De zoon wordt niet bij naam genoemd, maar volgens de meeste interpretaties gaat het om Isma'iel, de aartsvader van de Arabieren. (In de Tora en de Bijbel heet hij 'Ismaël'). Volgens sommige Korancommentaren speelde de beproeving zich in de omgeving van Mekka af, volgens anderen op de rots in de Haram al-Sharif in Jeruzalem.

✝ | 125**Tabaksdoos met voorstelling van het offer van Abraham****Nederland, ca. 1860****Hout****Amsterdam Pipe Museum,****Amsterdam, inv. PK 20.734**

De aartsvader Abraham wordt door joden, christenen en moslims in gelijke mate geëerd als stamvader. Volgens de overlevering zou hij zijn zoon Isaak als offer hebben aangeboden op de Tempelberg. Moslims gaan ervan uit dat niet Isaak maar Ismaël, de zoon van zijn bijvrouw Hagar, wordt bedoeld. De Koran vermeldt de exacte naam van de zoon niet.

☪ | 126**Prent met de Al-Aqsa moskee****India, Begin 20ste eeuw****Lithografie****Nationaal Museum van Wereld-**

50 HEILIGE PLAATSEN

culturen, Amsterdam, inv. 4816-373

Op de binnenplaats van de Al-Aqsa-moskee zijn symbolen met betrekking tot de Dag des Oordeels afgebeeld, zoals de weegschaal waarop de daden van de overledenen worden gewogen, en de put der zielen waar de profeet Mohammed zijn gemeenschap zal verzamelen. In islamitische tradities over de Eindtijd is Jeruzalem een belangrijke plek.

☪ | 127

Miniatuurschildering

Iran, ca. 1580

**Waterverf, goud en inkt op
papier**

The David Collection,

Kopenhagen, inv. 102/2006

De profeet Mohammed wordt tijdens zijn nachtelijke hemelreis omringd door engelen. Volgens enkele *hadiths*, overleveringen, reisde de Profeet van Mekka naar Jeruzalem op een rijdier met de naam Buraq. Uit respect voor de heiligheid van de Profeet is hij afgebeeld met een sluier voor zijn gezicht.

☪ | 128

Beeld van Buraq

India, 19de eeuw

**Hout, katoen, ijzer en bamboe
National Museum of Denmark,
Kopenhagen, inv. Da. 758**

Buraq, het rijdier van de profeet Mohammed, wordt vaak afgebeeld met het hoofd van een vrouw, het lichaam van een paard en vleugels. Hier heeft het dier ook nog een pauwenstaart. Driedimensionale voorstellingen van Buraq zijn zeldzaam. Dit beeld werd vervaardigd om mee te dragen in sjjiitische processies.

DE THUISKOMST

De afgelegde reis en de intense ervaringen tijdens het bezoek aan een heiligdom raken de pelgrim ook innerlijk. Hij keert naar zijn vertrouwde omgeving terug als een ander mens. Er volgt soms een periode van bezinning en rust.

De behoefte om van de reis iets tastbaars mee te brengen is van alle tijden. Souvenirs gelden als bewijs van het bezoek of als een te koesteren herinnering. Ze sporen ook anderen aan om een pelgrimage te doen. Voorwerpen die in de nabijheid van het heilige zijn geweest, brengen een stukje heiligheid mee naar huis.

Pelgrims krijgen na hun bezoek aan een heilige plaats soms een bewijs of certificaat mee. De status van pelgrim geeft hen bij hun terugkomst een hoog aanzien. Dat laten velen ook graag zien.

PELGRIMS GETUIGEN DE THUISKOMST

Wat doen hedendaagse pelgrims? Hoe bereiden ze zich voor als ze een heilige plaats bezoeken? Hoe verloopt de reis, het onderweg zijn? Wat ervaren ze op hun bestemming? Waarom is het een heilige plaats? En verandert het iets in hun leven? Komen ze anders terug?

Een aantal Antwerpenaren uit joodse, christelijke en islamitische tradities vertelt hoe zij hun pelgrimage naar Jeruzalem, Mekka, Scherpenheuvel, Lourdes... beleefden.

DE TERUGKEER VAN PELGRIMS IN HET JODENDOM

Alle joodse vieringen, thuis en in de synagoge, staan in het teken van deze Bijbeltekst:

“Als ik jou vergeet, Jeruzalem, laat dan mijn hand de snaren vergeten.

Laat mijn tong aan mijn gehemelte kleven als ik niet meer denk aan jou,

als ik Jeruzalem niet stel boven alles wat mij verheugt.”

(Psalm 137, verzen 5-6)

In alle eeuwen waarin de pelgrimage naar Jeruzalem voor de meeste joden onmogelijk was, hield het leven thuis en in de synagoge op talloze manieren de herinnering aan Jeruzalem en Israël levend en versterkte het die. Dat gebeurt vandaag nog steeds in de synagoge en tijdens de eredienst, bij de viering van feestdagen en bij gebruiken die met het dagelijks leven en de levenscyclus te maken hebben. De gebedsrichting is Jeruzalem.

Thuis staan naast souvenirs uit het Heilig Land ook busjes om geld in te zamelen voor liefdadige doeleinden. Israël neemt daarin een bijzondere plaats in.

☆ | 129

**Certificaat
Jeruzalem (Israël), 1866
Papier en inkt
The Gross Family Collection,
inv. 120.011.057**

Te zien is de tombe van aartsmoeder Rachel. Beit ha-midrash Doresh Zion in Jeruzalem is een school en weeshuis, en staat ook bekend onder de naam van de oprichter: rabbijn Abraham Yochanan Blumenthal (1877-1966). Zijn naam wordt genoemd in het certificaat en hij wordt geprezen om zijn goedgeefsheid. Bovenin staat een zegen.

☆ | 130

**Souvenir met het graf van
Rachel
Jeruzalem (Israël), 1900
Geel koper
Joods Museum van België,
Brussel, inv. 1982**

Het graf van de Bijbelse aartsmoeder Rachel in Bethlehem wordt al sinds de vroege middeleeuwen bezocht door joden, en ook door christenen en moslims. Haar graf is populair bij vrouwen, maar tegenwoordig niet gemakkelijk bereikbaar.

☆ | 131

**Schaal met rabbijnenportretten
Essaouira (Marokko), 1920
Koper
Centre de la Culture Judéo-
Marocaine, Collection Dahan-
Hirsche, Brussel, inv. 22532**

In het midden: rabbijn Rafael Abergel. Bovenin: rabbijn Jacob Abouhassira (1806-1880), wiens hiloela op 19 Tvet gevierd wordt in Egypte, waar hij

begraven ligt. Onderin de bekende Marokkaanse rabbijn en kabbalist Baba Salé (1889-1984), begraven in Netivot (Israël). Rechts de beroemde middeleeuwer Maimonides (1138-1204), rabbijn, filosoof en arts die is begraven in Tiberias. Links de vader van de kabbala, Simon bar Jochai, wiens *hiloela* wordt gevierd in Meron (Israël).

☆ | 132

**Bezalel-schaal
Israël, Begin 20ste eeuw
Koper
Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 3798**

Te zien zijn de twaalf stammen en de Westmuur (Klaagmuur). Het opschrift zegt: "Als ik jou vergeet, Jeruzalem, laat dan mijn hand de snaren vergeten." (Psalm 137:5)

☆ | 133

**Boekrol met het Bijbelboek
Esther
Jeruzalem, Israël, 1900
Olijfhout
The Gross Family Collection,
inv. 080.008.001**

Midden 19de eeuw begon het toerisme in Israël aan een opmars. Dankzij de versiering met de Westmuur (Klaagmuur) en Rachels graf is deze Estherrol een typisch souvenir voor joodse toeristen. Op de rol staat het Bijbelboek Esther, waaruit wordt gelezen bij het Poeriemfeest.

☆ | 134

**Tafelkleed voor de sjabbat
Jeruzalem, Israël, 19de eeuw
Geborduurd katoen
The Israel Museum, Jeruzalem,
inv. o.s. B84.0360**

Tafelkleed ter ere van de *sjabbat*. Afgebeeld zijn onder andere een gezicht op Jeruzalem, de Rotskoepel en de Westmuur (Klaagmuur).

★ | 135

**Amulet Rabbi David U'Moshe
Marokko, 1950
Metaal en glazuur
The Gross Family Collection,
inv. 027.031.001**

In het kleine Marokkaanse dorpie Tinzert in het Atlasgebergte staat het enorme grafcomplex van rabbijn David U'Moshe, dat vooral tijdens Soekkot (het Loofhuttenfeest) door honderden pelgrims wordt bezocht. De rabbijn kwam uit Safed in Noord-Israël naar Marokko om geld in te zamelen voor zijn gemeenschap. Bij zijn graf verkoopt men amuletten.

★ | 136

**Broche
Boedapest (Hongarije), 1905
Geel koper
Joods Museum van België,
Brussel, inv. 2060**

Broche ter herinnering aan een pelgrimage van Boedapest naar Jeruzalem, in 1905 georganiseerd door *De vereniging van reizigers naar het Heilig Land*. Het jaartal wordt aangeduid met een zin waarin iedere letter een getalswaarde heeft: "Allen zijn broeders, wij zijn zonen van één mens."

★ | 137

**Doosje met lucht van het
Heilig Land
Kirjat Gat (Israël)
Blik
Joods Museum van België,
Brussel, inv. 5985**

Doosjes met lucht van het Heilig Land zijn nog altijd te koop.

★ | 138

**Jahrzeit-kaarsenhouders
Tel Aviv (Israël)
Blik**

**Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 8990**

Een *Jahrzeit*-kaars wordt jaarlijks op de sterfdag van een dicht familielid aangestoken: vader, moeder, broer, zuster, echtgenoot, kind. Op de sterfdag van een beroemde persoon worden ook lichtjes ontstoken op het graf. Afgebeeld zijn het graf van rabbijn Meir Ba'al HaNes en de tombe van Rachel.

★ | 139

**Jahrzeit-kaarsenhouders
Israël
Glas**

**Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 3481**

Een *Jahrzeit*-kaars is een ceremoniële kaars die wordt aangestoken wanneer men het graf van een bekende rabbijn of Bijbels figuur bezoekt. '*Jahrzeit*' is vergelijkbaar met de viering van de *hiloela*, de sterfdag van een oriëntaalse rabbijn.

★ | 140

**Notitieblok van de vereniging
Pekidim Amarcalim uit
Amsterdam (Nederland)
Hout**

**Late 19de eeuw
Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 2813**

★ | 141

Amulet

56 HEILIGE PLAATSEN

Moshe Mizrachi
Jeruzalem (Israël), 1920
Lithografie
The Gross Family Collection,
inv. 270.110.33

Op deze amulet van een uit Perzië afkomstige kunstenaar staat: "Als ik jou vergeet, Jeruzalem..." (Psalm 137,5). Bovenin is de Tempel van Jeruzalem te zien in de vorm van de Rotskoepel, omgeven door heilige plaatsen: de graven van de aartsvaders in Hebron, van Rachel in Bethlehem en van beroemde rabbijnen.

 | **142**
Bezalel-dooz
Israël, Begin 20ste eeuw
Hout
Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 693

Doosje in de stijl van de eerste nationale kunstnijverheidsschool Bezalel, die werd opgericht in 1906. Op het doosje staat de beroemde uitspraak van de vader van het moderne zionisme, Theodor Herzl: "Als jullie willen, is het geen sprookje."

 | **143**
Etrog-dooz
Israël, Vroege 20ste eeuw
Hout
Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 1500

Een etrog is een citrusvrucht en een deel van de plantenbundel bij het pelgrimsfeest Soekot (Loofhuttenfeest). Afgebeeld zijn de Westelijke muur, de graven van Rachel, Absalom, Zacharia en Samuel, de grot van Machpela en de berg Zion. Opschrift: "De eerste dag moeten jullie

mooie vruchten plukken en takken afsnijden van dadelpalmen, loofbomen en beekwilgen" (Leviticus 23,40).

 | **144**
Bezalel-gebedenboek
1930
Ivoor en papier
Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 517

Gebedenboek met een afbeelding van biddende mannen bij de Westmuur (Klaagmuur).

 | **145**
Bloemen uit het Heilig Land
Avraham Leib Monsohn (1870-
1930)
Israël, 1900
Olijfhout, papier en bloemen
The Gross Family Collection,
inv. B.2236

In de vroege 20ste eeuw werden boeken met gedroogde bloemen en ansichten van het Heilig Land populaire souvenirs. De keuze van de ansichten en de onderschriften in een aantal talen maakten ze geschikt als souvenirs voor joodse en christelijke pelgrims en reizigers naar het Heilig Land.

 | **146**
Chanoekia
Hout en zilver
Israël, Vroege 20ste eeuw
Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 161

Lamp voor het Inwijdingsfeest in december (Chanoeka) met een opschrift en afbeelding van de tombe van Rachel, tussen Jeruzalem en Bethlehem.

☆ | 147

Kidoesj-beker
Metaal en messing
Israël, Begin 20ste eeuw
Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 6267

Kidoesj-beker in de stijl van de eerste nationale kunstnijverheidsschool Bezalel. Afgebeeld zijn drie kleine cirkels met twee jongens die een druiventak dragen, een man op een kameel en een boer die met zijn rund het land verbouwt. Het opschrift komt uit Psalm 137 (vers 5): "Als ik jou vergeet, Jeruzalem, laat dan mijn hand de snaren vergeten."

☆ | 148

Mezoeza
Jeruzalem (Israël), 1889
Olijfhout
Joods Museum van België,
Brussel, inv. 5990

Dit kokertje wordt aangebracht aan de rechterdeurpost en bevat een stukje perkament waarop twee Bijbelse passages (Deuteronomium 6,4-9 en 11,13-21) aan de voorschriften herinneren. Joden raken de mezoeza aan bij het binnenkomen en het verlaten van de woning. Afgebeeld zijn de tombe van Rachel, de Westmuur (Klaagmuur) en de Godsnaam Shadai.

☆ | 149 - niet tentoongesteld - Hagad

Joseph ben David van Leipzig
Altona (Duitsland), 1740
Boek
The British Library, Londen,
inv. BL Sloane MS 3173 F.34r.

Een *hagada* vertelt het verhaal van de uittocht uit Egypte, zoals dat jaarlijks in

familiekring wordt gevierd op Pesach (Pasen). Een maaltijd is het centrale gebeuren en het feest wordt afgesloten met de wens: "Volgend jaar in Jeruzalem". Een van de liedjes bezingt de heropbouw van de Tempel in de messiaanse tijd. De kunstenaar Joseph, afkomstig uit Leipzig in Moravië, heeft een aantal *hagadot* met de hand geschreven en verlucht. Hij deed dat voor rijke joodse opdrachtgevers in Duitsland.

☆ | 150

Olielamp
Syrië of Palestina, 4de/
5de eeuw
Brons
The Israel Museum, Jeruzalem,
inv. HU 6654

Deze 4de- of 5de-eeuwse olielamp is versierd met een zevenarmige kandelaar (*menora*) als handvat. Die herinnert aan de eeuwige lamp in de verwoeste Tempel. De palmtak (*loelav*) en citrusvrucht (*etrog*) verwijzen naar het Loofhuttenfeest, een van de drie Bijbelse pelgrimsfeesten. Takken en vruchten versieren tot op vandaag de loofhut.

☆ | 151

Collectebusjes voor het Joods Nationaal Fonds
Metaal en blik
Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 11182, 7645

Busjes ter inzameling van geld voor joden in Israël en de opbouw van het land. Eén busje toont de kaart van Israël, het andere draagt de tekst: "Bedenkt milddadig uw noodlijdende geloofsgenoten in het Heilig Land". Het Joods Nationaal Fonds is opgericht in 1902.

☆ | 152

**Bloemen uit het Heilig Land
Israël, 1925
Olijfhout, papier en bloemen
The Gross Family Collection,
inv. 025.008.005**

☆ | 153

**Kruidendoos
Israël, ca. 1920
Olijfhout
Joods Museum van België,
Brussel, inv. 9301**

☆ | 154

**Kruidentoren
Israël, ca. 1920
Hout
Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 286**

Een kruidenhouder – de vorm varieert van bus tot torentje – wordt gebruikt bij de *havdala*, de afscheidsplichtigheid van de *sjabbat*. Erin zitten welriekende kruiden (*besamim*) om de speciale sfeer van de rustdag te helpen bewaren in de nieuwe week.

☆ | 155

**Certificaat
Avraham Leib Monsohn
(drukker; 1870-1930)
Jeruzalem (Israël), 1866
Papier en inkt
The Gross Family Collection,
inv. 072.011.015**

Certificaat voor Ya'akov Ashkenazi als dank voor zijn donatie aan de leerschool Rehovot ha-Nahar Jesjiva in Jeruzalem. Heilige plaatsen zijn (van rechtsboven met de klok mee): de tombe van Rachel, de Kidronvallei, de berg Zion met het graf van David, de Westmuur

(Klaagmuur), Tiberias en de tombe van de aartsvaders in Hebron.

☆ | 156

**Bloemen uit het Heilig Land
Israël, ca. 1900
Olijfhout, papier en bloemen
Joods Historisch Museum,
Amsterdam, inv. 1154**

☆ | 157

**Certificaat
Avraham Leib Monsohn
(drukker; 1870-1930)
Jeruzalem (Israël), 1920
Litho
The Gross Family Collection,
inv. 072.011.005**

Joodse instellingen in Israël leven van donaties van joden uit de diaspora, die zo hun betrokkenheid bij het Heilig Land gestalte geven. Bovenin is de Tempel te zien, geflankeerd door twee rabbijnen: rechts vader Moshe Yehoshua Leib Diskin (1818-1898) en links zoon Yitzhak Yerucham Diskin. Verder nog meer heilige plaatsen en onderin de leerschool Ohel Moshe Jesjiva. Zoon Diskin richtte samen met Chaim Sonnenfeld (1849-1932) nog een andere liefdadige vereniging op.

☆ | 158

**Rozet met heilige plaatsen /
Shoshanta Holy Land Views
Isac Chagise
Jeruzalem (Israël), 1895
Druk op papier
The Gross Family Collection,
inv. 088.011.030**

Een zogenoemde roos (*'shoshanta'* in het Hebreeuws) van Jeruzalem. Het gaat om een uitvouwkaart met afbeeldingen van heilige plaatsen, waaronder de Rots-

koepel, de tombe van Absalom en de Klaagmuur.

☆ | 159

Zakje met aarde van het Heilig Land

Jeruzalem (Israël), 1925

Katoen

The Gross Family Collection

inv. 130.015.001

Zakjes met aarde uit het Heilig Land, versierd met afbeeldingen van heilige plaatsen, worden verstuurd naar joden buiten Israël en onder het hoofd van een dode gelegd. Ook bij de dood speelt Jeruzalem een rol: men wordt begraven in de richting van de heilige stad.

☆ | 160

Zakjes met aarde van het Heilig Land

Jeruzalem (Israël), 1925

Katoen

Joods Historisch Museum,

Amsterdam,

inv. 2185, 2186, 9868

☆ | 161

Wijnfles als souvenir

Jeruzalem, Israël, 1900

Steen

The Gross Family Collection,

inv. 103.005.002

Stenen wijnfles met een gezicht op Jeruzalem, en met de Klaagmuur en de Hurvasynagoge, de belangrijke Asjkenezische synagoge uit 1700 die tijdens de Israëlische Onafhankelijkheidsoorlog in 1948 is verwoest maar inmiddels werd heropgebouwd.

☆ | 162

Wijnbeker

Israël

1890

Steen

The Gross Family Collection,

inv. 017.005.003

Deze beker van Dode Zeesteen toont heilige plaatsen zoals de Westmuur van Jeruzalem, de tombe van de aartsvaders in Hebron en de Citadel van David. Dit souvenir kan goed als *kidoesj*-beker worden gebruikt, om thuis met een zegening over de wijn de *sjabbat* en feestdagen in te wijden.

☆ | 163

Kaartenhouder

Israël

1900

Olijfhout

Joods Museum van België,

Brussel, inv. 4189

Te zien is de heilige stad Tiberias: daar liggen onder meer de rabbijn Akiva (50-135) en Maimonides (1138-1204) begraven.

DE TERUGKEER VAN PELGRIMS IN HET CHRISTENDOM

Pelgrims brachten herinneringen en souvenirs mee: flesjes met heilig water, textiel dat in aanraking was geweest met relieken, tinnen pelgrimstekens, prentjes, schelpen uit Santiago de Compostela, olijfhouten objecten uit het Heilig Land, maar ook certificaten en, meer recent, stempelkaarten. Een rozenkrans of een ander voorwerp gezegend door de paus in Rome werd gekoesterd.

Een voltooide pelgrimstocht zorgde voor prestige, opname in broederschappen of kerkelijke erefuncties. Soms bouwden welgestelde pelgrims kerken of kapellen die hen en hun stadsgenoten aan hun pelgrimage herinnerden. Ze lieten zich vereeuwigen op schilderijen of stichtten een huis waar pelgrims werden opgevangen.

De Heilig Grafkerk van de familie Adorno in Brugge is een voorbeeld van zo'n stichting, net als de Calvarie bij de Antwerpse Sint-Pauluskerk. Gelovigen konden zo Jeruzalem 'belevén' zonder ernaartoe te moeten. De Kerk kende aan zo'n bezoek dezelfde waarde toe als aan de echte bedevaart.

† | 164

Bordje met een voorstelling van de kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Gaverland

**Nederland, ca. 1960
Aardewerk (Delfts Blauw)
Privécollectie, Antwerpen**

Op de linkeroever van de Schelde staat de kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Gaverland. De bedevaart naar deze plek ontstaat in 1511, als onder een linde het wonderdadige Mariabeeld wordt gevonden. De huidige neogotische kapel dateert van 1862-1871.

† | 165

Model van de Dom van Keulen en twee kaarsen met een voorstelling van de drie koningen

**Duitsland, ca. 1960
Koperlegering
Privécollectie, Antwerpen**

Dit model van de Dom van Keulen is tegelijk een muziekdooz en juwelenkistje.

† | 166

Driekoningen- of amuletring
Duitsland, ca. 1400
Goud

**Museum Mayer van den Bergh,
Antwerpen, inv. MMB.0470**

In de late middeleeuwen waren de drie koningen, van wie de relieken in Keulen worden bewaard, erg geliefd bij gewone gelovigen. Ringen als deze beschermden de drager tegen ziekte en onheil. Ze dienden dus vooral als amulet, minder als een souvenir van de bedevaartsplaats.

† | 167

De giften van de drie koningen,

**Metropolitan Museum of Art,
New York (NY, V.S.), 1998
Privécollectie, Antwerpen**

† | 168

Schelpengrot/lampje met Maria van Lourdes en de knielende Bernadette

**Frankrijk, ca. 1950
Schelpen, stof, kunststof en gips
Privécollectie, Antwerpen**

De massale toeloop van pelgrims naar Lourdes leidde meteen tot een groot en divers aanbod van betaalbare souvenirs. Deze memorabilia zijn maar een bescheiden selectie uit het enorme aanbod aan religieuze kitsch.

† | 169

Twee muziekdoozen uit Lourdes
Frankrijk, ca. 1930
**Metaallegering
Privécollectie, Antwerpen**

Modellen als dit 'Lourdesgrotje' met Maria en Bernadette komen in allerlei varianten voor. Ze hebben vaak een ingebouwde muziekdooz die het Ave Maria laat weerklinken. Sommige zijn voorzien van lampjes, gemonteerd in metalen roosjes.

† | 170

Flacons met Maria van Lourdes en Bernadette Soubirous
Frankrijk, ca. 1950
**Kunststof
Privécollectie, Antwerpen**

Heilig water uit de bron van Lourdes wordt sinds de 19de eeuw aangeboden in flesjes met de vorm van het Mariabeeld in de grot, soms in combinatie met een knielende Bernadette aan haar zijde.

Dankzij hun vorm, kleur en materiaal kunnen we ze dateren.

† | 171

Flacon in de vorm van Maria van Lourdes

Frankrijk, ca. 1950

Kunststof

MAS | Museum aan de Stroom, Antwerpen,

inv. VM.1991.042.133.1-2

† | 172

Drinkglas Lourdes

Glas, ca. 1950

MAS | Museum aan de Stroom, Antwerpen,

inv. MFA.1960.098.016

† | 173

Devotiekast met Maria van Lourdes

Frankrijk (?), ca. 1900

Porselein en hout

MAS | Museum aan de Stroom, Antwerpen,

inv. MFA.1964.076.8862.2-6

† | 174

Miraculeus beeld van Onze-Lieve-Vrouw te Scherpenheuvel, De Godzalige Huiszegen

Turnhout, B.J. Brepols, ca. 1850

Houtsnede

MAS | Museum aan de Stroom, Antwerpen,

inv. AF18028

Een huiszegen beschermt mens en dier tegen onheil, en bestaat meestal uit twee afbeeldingen: het bedevaartsoord en daarnaast de eigenlijke huiszegen met de tekst rond de afbeelding van de gekruisigde Christus. De prent wordt in huis opgehangen en er wordt voor gebeden

bij gevaar en onheil, zoals een onweer, een bevalling of een sterfgeval.

† | 175

Twee pijpen reliëfs met een voorstelling van

Scherpenheuvel

Frankrijk, ca. 1880

Gips, hout, glas en schelp

Privécollectie, Antwerpen

† | 176

Gebedssnoer

Zuidelijke Nederlanden,

2de helft 15de eeuw

Kersenpitten

Museum Mayer van den Bergh,

Antwerpen,

inv. nr. MMB.0212

Dit gebedssnoer is de voorloper van de paternoster of rozenkrans. Het is samengesteld uit 44 karakterhoofden die uit een kersenpit zijn gesneden. Dat herinnert de gebruiker aan de vergankelijkheid van het leven. Dergelijke objecten dienen als hulpmiddel bij het maken van een geestelijke pelgrimstocht.

† | 177

Taferelen uit de passie van Christus

1470-1490

Olieverf op paneel

M – Museum Leuven, Leuven

inv. S/384/O

Dit schilderij brengt de belangrijkste momenten uit de lijdensweek van Christus in beeld. Het begint linksonder met Christus die op Palmzondag op een ezeltje Jeruzalem binnenrijdt, en het eindigt rechtsboven met de Opstanding uit het graf een week later op Paaszondag. Gotische architectuur scheidt de episodes.

Dergelijke schilderijen zijn niet gemaakt voor in een kerk. Ze nodigden uit tot devotie in een privéomgeving.

† | 178

**Vier rozenkransen
(paternosters)**

Nederland, ca. 1950

Diverse materialen

Privécollectie, Antwerpen

De paternoster of rozenkrans telt 5 grote en 50 kleine kralen en wordt gebruikt voor het rozenkransgebed. Dat bestaat uit het bidden van het onzevader (15 keer) en het weesgegroet (150 keer). Tijdens het gebed wordt het leven en lijden van Christus overwogen. De paternoster ontwikkelde zich uit de oudere gebedssnoeren en werd in 1520 door de paus goedgekeurd.

† | 179

**Pelgrimsinsigne Rocamadour
Frankrijk (vindplaats:**

Reimerswaal), 14de eeuw

Lood en tin

**Collectie Familie Van
Beuningen, Langbroek,
inv. 0144**

Sinds de 9de eeuw is het Zuid-Franse Rocamadour een belangrijke bedevaartsplaats ter ere van Maria. Er bevindt zich een miraculeuze Zwarte Madonna. De tombe van Sint-Amadour, die volgens de legende Christus' leerling Zacheüs is, gaf het plaatsje zijn naam. Vanuit Noord-Europa passeren pelgrims Rocamadour op weg naar Santiago.

† | 180

**Pelgrimsinsigne Loreto
Italië (vindplaats: Nieuwlande),
ca. 1450**

Lood en tin

**Collectie Familie Van
Beuningen, Langbroek,
inv. 1111**

Het heilige huis van Maria van Loreto, gedragen door engelen, en met Maria en Kind afgebeeld op het huis. Volgens de legende werd het huis in de 13de eeuw beschermd tijdens een invasie van de Saracenen. Engelen brachten het toen van Nazareth naar Loreto.

† | 181

**Pelgrimsinsigne Canterbury
Engeland (vindplaats:**

Dordrecht), ca. 1425

Lood en tin

**Collectie Familie Van
Beuningen, Langbroek,
inv. 1216**

Canterbury was een van de populairste bedevaartsoorden in Engeland, vanwege het graf van Thomas Becket (1118-1170), kanselier onder koning Hendrik II, aartsbisschop van Canterbury en primaat van Engeland. Hij had een conflict met de koning over de rechten van de Kerk tegenover die van de Kroon. In 1170 werd Thomas in de kathedraal in Canterbury vermoord en in 1173 werd hij heilig verklaard.

† | 182

**Pelgrimsinsignes Keulen
Keulen (vindplaats: Nieuwlande
en Reimerswaal),
ca. 1425-1450**

Lood en tin

**Collectie Familie Van
Beuningen, Langbroek,
inv. 0991 en 2162**

De relieken van de drie koningen worden sinds 1164 in Keulen vereerd. De stad bezit ook de overblijfselen van de heilige Ursula en haar 11.000 gezellinnen die er in de 5de eeuw zijn vermoord. Een insigne toont het wapenschild met drie kronen en het stadswapen van Keulen.

† | 183**Pelgrimsinsignes Santiago de Compostela****Spanje (vindplaats:****Reimerswaal/ Vlissingen/ Nieuwlande), ca. 1425/ 1500/ 1475****Schelp/ lood en tin/ been
Collectie Familie Van
Beuningen, Langbroek,
inv. 1652/ 2236/ 1490**

Het populairste souvenir uit Santiago is de jakobsschelp, die aan de Spaanse kust werd gevonden. In de 11de eeuw verscheen de schelp als pelgrimsattribuut, aanvankelijk van bedevaarders naar Santiago en later van alle pelgrims. Het was de regel dat je pelgrims onderweg gastvrij ontving. Een pelgrim droeg een wijde schoudermantel (de 'pelerine'), een grote hoed en een houten pelgrimsstaf in z'n hand.

† | 184**Heilige Rochus met hondje****België, ca. 1890****Porselein****Privécollectie, Antwerpen**

Verskillende heiligen worden als pelgrim uitgebeeld. Rochus onderscheidt zich door het hondje aan zijn zijde.

† | 185**De veertien staties****Nederland, ca. 1950****Gepolychromeerde ceramiek
Bijbels Museum, Amsterdam,
inv. 4098**

Het meditatieve bidden van de veertien staties ontstond in het Heilig Land maar verspreidde zich over de hele katholieke wereld. De gelovige herdenkt en beleeft zo de lijdensweg van Christus door Jeruzalem. Deze serie is geschikt voor een huiselijke omgeving.

† | 186**Zondagsmissaal****Bethlehem, ca. 1980****Moderne druk met omslag van
parelmoer
Privécollectie, Antwerpen****† | 187****Schelp met voorstellingen van
de Annunciatie aan Maria, de
Geboorte en de Verrijzenis van
Christus****Bethlehem, ca. 1850****Parelmoer****Privécollectie, Antwerpen**

Deze religieuze voorstellingen, uitgesneden in parelmoer, vormen sinds de 17de eeuw een populair souvenir uit Bethlehem. De schelpen worden gevonden in de Rode Zee. Ze zijn altijd gedecoreerd met religieuze voorstellingen, soms voorzien van de naam 'Bethlehem' of 'Jeruzalem'. Duurdere exemplaren zijn gedeeltelijk uitgezaagd, waardoor een patroon van fijn kantwerk ontstaat.

† | 188**Schelp met de Onbevleete
Ontvangenis van Maria****Bethlehem, ca. 1840****Parelmoer****Privécollectie, Antwerpen**

De voorstelling op deze schelp herdenkt de miraculeuze verschijning van Maria aan Catherine Labouré in de Rue du Bac te Parijs in 1830.

† | 189

Schelp met de heiligen Franciscus van Assisi en Clara en schelp met de heilige Margareta van Cortona Parelmoer 1800-1899
MAS | Museum aan de Stroom, Antwerpen, inv. MFA.1955.099.1-2 en inv. MFA.1955.099.2-2

De heilige plaatsen in het Heilig Land worden voor de rooms-katholieken beheerd door de franciscanen. Op deze schelp worden belangrijke heiligen van deze orde afgebeeld: de ordestichters Franciscus van Assisi en Clara op de ene, de heilige Margareta van Cortona op de andere.

† | 190

Kruisbeeld Vlaanderen, ca. 1750
Messing
Privécollectie, Antwerpen

† | 191

Huiszegen paus Pius XI Rome (Italië), 1933
Druk
Privécollectie, Antwerpen

Tegen betaling is het mogelijk een gepersonaliseerde huiszegen van de paus te krijgen. Een speciale afdeling in het Vaticaan verstrekt die. De paus zegent ze niet persoonlijk, maar delegeert dit privilege aan de geestelijke die de afdeling leidt.

† | 192

Twee vazen met een afbeelding van paus Pius X Frankrijk, ca. 1910
Porselein en printtechniek
Privécollectie, Antwerpen

Dankzij de nieuwe media fotografie en film raakte het uiterlijk van de pausen aan het eind van de 19de eeuw ook bij het brede publiek bekend. Hun gezichten verschenen op allerlei souvenirs en vonden hun weg naar de huiskamers van de gelovigen.

† | 193

Matrijs met een dubbelzijdige gietvorm met voorstellingen van de piëta en de Vera Icon Duitsland?, ca. 1425
Leisteen
Museum Mayer van den Bergh, Antwerpen, inv. MMB. 0473

De Vera Icon, het reliekdoek met daarop de waarachtige afbeelding van het gezicht van Christus, wordt bewaard in de Sint-Pietersbasiliek te Rome. Pelgrims kochten de gipsen afgietsels uit deze mal als herinnering aan en als bewijs van hun bezoek.

† | 194

Het Gulden Boek van de Antwerpse Jeruzalem-pelgrims Antwerpen, ca. 1700
Perkament
Sint-Pauluskerk, Antwerpen

In dit bijzondere boek staan de namen genoteerd van Antwerpse burgers die de verre pelgrimstocht naar Jeruzalem hebben voltooid. Wie daarin slaagde, werd bij terugkomst met aanzien en respect behandeld. De bijzondere relatie

met Jeruzalem werd bij de kerk nog benadrukt door de monumentale calvarie die de fraters Ketwigh tussen 1699 en 1747 oprichtten. Ook hun namen staan in dit boek.

† | 195

Pelgrimsinsignes Rome Rome (vindplaats: Brugge/ Nieuwlande/ Nieuwlande/ Dordrecht), ca. 1450/ 1325/ 1450/ 1450

**Lood en tin
Collectie Familie Van Beuningen, Langbroek, inv. 0978/ 1182/ 1596/ 2000**

Pelgrims bezoeken Rome onder andere omwille van de relik van de *Vera Icon* in de Sint-Pietersbasiliek. Dat is de zweetdoek met daarin 'afgedrukt' het ware gelaat van de lijdende Christus. Die bevindt zich hier tussen Petrus en Paulus, Romes patroonheiligen. De twee gekruiste sleutels, al dan niet getooid met de pauselijke tiara, verwijzen naar Petrus. Als plaatsvervanger van Christus op aarde geeft hij met de sleutels toegang tot de hemel en de aarde.

† | 196

Model van het Petrusbeeld in de Sint-Pieterbasiliek Rome, ca. 1850

**Koper
MAS | Museum aan de Stroom, Antwerpen, inv. MFA.1964.061.002**

† | 197

Model van het Petrusbeeld in de Sint-Pieterbasiliek Rome, ca. 1850

**Koperlegering
Privécollectie, Antwerpen**

Kopieën van het beroemde cultusbeeld van Petrus in de Sint-Pietersbasiliek in Rome worden sinds de 18de eeuw – en tot op heden – als souvenir aangeboden. Ze bestaan in verschillende materialen, van brons tot kunststof, in diverse formaten en natuurlijk in een goede en minder goede kwaliteit.

† | 198

**Rozenkrans Johannes Paulus II in een mapje met het pauselijk wapen Italië, ca. 2000
Privécollectie, Antwerpen**

† | 199

**Crypte onder de Geboortekerk in Bethlehem Amsterdam (?), ca. 1520
Olieverf op paneel
Museum Catharijneconvent, Utrecht, inv. ABM s00104**

Pelgrims die naar Jeruzalem reisden, lieten zich na hun terugkeer vaak in groepsverband schilderen. Deze vier Amsterdammers, een geestelijke en drie leken, bezochten in 1519 het Heilig Land. Ze knielen aan weerszijden van een realistische uitbeelding van de geboortegrot in Bethlehem. Hun palmtakken symboliseren de geslaagde bedevaart.

DE TERUGKEER VAN PELGRIMS IN DE ISLAM

Het volbrengen van de *hadj* was en is voor vele moslims een prestatie om trots op te zijn. Wie op bedevaart naar Mekka is geweest, vervolgt zijn leven met een schone lei. Mannen dragen voortaan de titel *hadji*, vrouwen *hadja*.

Als bewijs konden pelgrims vroeger een certificaat krijgen. Dat ging van een eenvoudig document tot een luxueus handgeschilderd kunstwerk. Ook als iemand niet in staat was op bedevaart te gaan en iemand anders in zijn of haar plaats stuurde, werden certificaten als bewijs uitgegeven. In Indonesië herkende je *hadji's* aan kleding die alleen zij mochten dragen.

Voor sjiitische gelovigen waren de graven van de voorgangers van hun gemeenschap soms moeilijk te bereizen. Uit de behoefte om toch de heilige plaatsen te bezoeken groeide de traditie om replica's van grafmonumenten te maken. Die werden meegedragen tijdens de processies op sjiitische gedenkdagen. De processiestukken brachten de gelovigen dichterbij hun heilige leiders.

☾ | 200

Processiestandaard
India, 19de eeuw
Zilver en goud
**Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,**
6303-15

☾ | 201

Processiestandaard
India, Begin 20ste eeuw
Koper
**Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam, 6303-9**

☾ | 202

Processiestandaard
India, Begin 20ste eeuw
Brons
**Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam, 6303-4**

☾ | 203

Processiestandaard
Iran, Begin 20ste eeuw
Koper
**Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,**
4313-118

Op elk van deze standaarden is een sjiitisch heiligdom afgebeeld. Ze worden megedragen in processies tijdens de sjiitische gedenkdagen. In India worden ze bij die gelegenheden ook uitgesteld in speciale gedenkruimtes. De bezoekers kussen de standaarden of raken ze aan om de *baraka*, de zegen die ervan afstraalt, te kunnen voelen. Voor sommigen vervangt zo'n bezoek de pelgrimage naar het heiligdom.

☾ | 204

Fles met zemzemwater
Mekka, 1885

Glas, water, leer en papier
**Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Leiden, inv. B106-88**

Vrijwel iedere moslim die de bedevaart naar Mekka maakt, neemt water uit de zemzembron mee naar huis. Islamitische tradities vertellen dat God de bron schiep toen Isma'iel, de zoon van Abraham, grote dorst kreeg tijdens zijn vlucht door de woestijn. De bron bevindt zich nu binnen de muren van de Grote Moskee.

☾ | 205

Stamboom van de profeet
Mohammed
Mekka, 1892-1893
Inkt op papier
**Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,**
inv. 674- 887

De islam plaatst het profeetschap van Mohammed in de traditie van het jodendom en christendom. Deze 'stamboom' laat zien welke andere profeten en historische figuren er vóór hem waren. Volgens de Koran is Adam de eerste profeet die God gezonden heeft. Mohammed is de laatste, de 'zegel der profeten'. De prent is meegenomen door een hadji.

☾ | 206

Lijkwade
Kerbela (Irak), ca. 1978
Katoen en verf
**Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,**
inv. 4522-1a

Dit doek is als pelgrimssouvenir verkocht in de Iraakse stad Kerbela, waar zich een aantal belangrijke sjiitische heiligdommen bevindt. Het is een lijkwade waarop de

teksten fungeren als gebeden voor de overledene.

☾ | 207

**Set van zes bidtabletten
Kerbela (Irak), ca. 1978**

Klei

**Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 4522-2e**

Sjiitische moslims gebruiken soms een klei-tablet tijdens het gebed. Ze leggen het tablet op het bidkleed, zodat hun voorhoofd bij het vooroverbuigen de klei aanraakt. De tabletten zijn gemaakt van aarde uit de heilige stad Kerbela. Dit setje van zes is daar ook gekocht.

☾ | 208

**Pennendoos
Waarschijnlijk Turkije, ca. 1900**

**Messing
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 481-104**

In de 19de eeuw was dit type pennendoos met inktpotje een geliefd aandenken uit Mekka. Veel religieuze teksten, ook de Koran, werden in die tijd met de hand overgeschreven. De pennendoos is weliswaar in Mekka gekocht, maar waarschijnlijk in Turkije gemaakt.

☾ | 209

**Bidsnoer (*tasbih*)
Mekka, ca. 1900**

**Glas en katoen
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 134-4**

Bidsnoeren behoren nog altijd tot de populairste souvenirs die mensen uit

Mekka meenemen. De 99 kralen van dit snoer symboliseren de 99 namen of eigenschappen van God die de Koran noemt.

☾ | 210

Bord

China, 19de eeuw

Porselein

**Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 674-51**

Porseleinen borden als dit werden in China gemaakt voor de export naar islamitische landen.

Het bord is versierd met religieuze inscripties, zoals hoofdstuk 112 uit de Koran en de islamitische geloofsbelijdenis. Aan het handschrift is goed te zien dat de Chinese maker geen Arabisch kende.

☾ | 211

Miniatuurkoran

**David Bryce & Sons
Glasgow (Schotland, V.K.),
ca. 1900**

Papier, messing en glas

**Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 687-49**

Het is zeer bijzonder dat we van dit souvenir precies weten wie het heeft meegenomen en wanneer. Cut Peudada, een vrouw uit een vooraanstaande familie in Aceh (Indonesië), nam het boekje in 1918 mee vanuit Mekka. De miniatuurkoran is in Schotland gedrukt voor de export naar de islamitische wereld.

☾ | 212

**Kruik voor zemzemwater
Mekka, 1853**

70 HEILIGE PLAATSEN

Metaal

**British Museum, Londen,
inv. OA+.3740**

De Britse avonturier Richard Burton maakte in 1853 de hadj mee, vermomd als moslim. Hij bracht deze kruik mee terug van zijn reis. Het water uit de zenzembron staat bekend om zijn geneeskrachtige en beschermende werking.

☾ | 213

**Magische schalen
Mekka, ca. 1900**

**Messing
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 674-849, 674-853, 2012-2**

Magische schalen waren een populair souvenir om mee te nemen van de hadj. Er werden genezende krachten aan toegeschreven, vooral door de religieuze teksten die erop staan. Je kon er water in schenken dat na enige tijd de helende kracht van de teksten in zich opnam, waarna je het als geneeskrachtig middel kon drinken.

☾ | 214

**Houder voor oogzwart
Arabisch Schiereiland, Begin
20ste eeuw
Messing
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 3272-27ab**

Kohl, zwart poeder om de ogen mee op te maken, werd veel gebruikt op het Arabisch Schiereiland. Haddj's die terugkeerden van de heilige plaatsen brachten deze Arabische gewoonte mee. Deze kohlhouder is duidelijk als souvenir

gemaakt, gezien de inscriptie die naar de hadj verwijst.

☾ | 215

**Bord met Arabische tekst
Copeland & Co.
Stoke-on-Trent (Engeland),
1853-1931
Aardewerk
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 674-54**

Dit aardewerken bord is vervaardigd door de Engelse firma Copeland & Co. voor de export naar de moslimwereld. Waarschijnlijk kocht een pelgrim het rond 1900 in Mekka. De centrale tekst is een religieuze spreuk: "God is één en heeft geen deelgenoten. Mohammed is Gods profeet. Voorwaar, Gij zijt de veroveraar."

☾ | 216

**Beeld van een hadji
Java (Indonesië), ca. 1900
Hout, katoen en verf
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 2455-76**

☾ | 217

**Een hadji
Auguste van Pers
1854
Lithografie
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 3728-729**

Vroeger waren Indonesische moslims die de pelgrimstocht naar Mekka hadden gemaakt te herkennen aan hun kleding in Arabische stijl. Voor mannen ging het om een lang gewaad met daarover een

overjas. Op het hoofd droegen ze een soort tulband. Vaak hadden ze de kleding meegenomen tijdens de bedevaart.

☉ | 218

Parfumfles
Arabisch Schiereiland, Begin
20ste eeuw
Messing
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam,
inv. 481-44

Deze fles is gebruikt om parfum of rozenwater mee te sprenkelen. Beide producten waren zeer geliefd op het Arabisch Schiereiland. Deze fles werd daarvandaan meegenomen door een pelgrim, maar is vermoedelijk in India gemaakt.

☉ | 219

Medina-certificaat
Medina (Saoedi-Arabië),
Tweede helft 19de eeuw
Lithografie
Universiteitsbibliotheek Leiden,
Leiden, inv. Plano 53 F 1 nr. 58

Wie geen gelegenheid had om de pelgrimstocht naar het graf van de profeet Mohammed in Medina af te leggen, kon een plaatsvervanger sturen. Met dit certificaat kon die bewijzen dat hij er echt was geweest en de juiste gebeden gezegd had. Vier getuigen konden hiervoor hun handtekening zetten.

☉ | 220

Pelgrims-certificaat
Mekka (Saoedi-Arabië), 1913
Inkt op papier
Nationaal Museum van Wereld-
culturen, Amsterdam, inv.
A-6481

Dit document moet bewijzen dat een pelgrim met de voornaam 'Abd al-Ghani, vermoedelijk uit Jambi in Indonesië, de hadj heeft afgerond. Dergelijke voorgedrukte certificaten werden veel gebruikt. Met de hand konden de datum, naam en overige gegevens over de pelgrim worden ingevuld.

☉ | 221

Certificaat van een vrouwelijke
pelgrim
Mekka, 1433
Gekleurde inkten en goud op
papier
The British Library, Londen,
inv. Add. MS. 27566

Dit prachtig geïllustreerde document getuigt dat Maymuna, een vrouw uit waarschijnlijk Noord-Afrika, de pelgrimage naar Mekka en Medina heeft volbracht. In detail zijn de verschillende heilige plekken afgebeeld die zij daar heeft bezocht. De sandaal van de profeet Mohammed is een zegenbrengend symbool.

SOUVENIRS VANDAAG

De meeste pelgrims, uit de diverse geloofsgemeenschappen, nemen souvenirs mee naar huis, als een blijvende herinnering aan hun pelgrimstocht. Het is een gebruik van alle tijden, dat meer dan ooit populair is. Het MAS deed bij de Antwerpenaren een oproep om souvenirs in bruikleen te geven. Een selectie is hier te zien: mensen brachten ze zelf mee of kregen ze van familieleden. Ze hebben stuk voor stuk een emotionele waarde.

Het MAS dankt hartelijk alle personen die zijn ingegaan op de souvenirsoproep:

Meryem Aktas, Fatiha Amhaoul, Ahmed Azzouz, Geert Barzin, Isi Bek, Lutgarde Bourdeaud'Huy, Ward Buys, Songül Coşkun, Christa Damen, Elisa De Schutter, Maria De Schutter, René De Schutter, Frans De Wever, Freddy Demeyere, Im Dierickx, Marja Dierickx, René Dufraing, Jaafari El Mostafa, Jan Elshout, Jakob Friedrich, Ronny Hommelen, Janssens-Godon, Pinkas Kornfeld, Aäron Malinsky, Frieda Meul, Tony Moons, Moskee El-Mouslimin, Farah Mughal, Bilal Nali, Chaim Nitzky, Gaston Scheipers, Rika Slavaticki, Shabtai Slavaticki, Regina Sluszny, Fred Spiessens, Louisa Stoffels, Ronald Struys, Julia Tamborijn, Tarik Touhafi, François Traets, Rita Van Alphen, Marc Van de Leest, Gerry Van der Hoek, Hans van der Linden, Henk van der Linden, Marc Van Dijck, Anneleen Van Hertbruggen, Hugo Van Pelt, Werner Van Uffel, Elvira Vercaigne, Luc Vermoesen, Lutgart Vos, Jean-Marie Wielemans, Patrick Wolters van der Wey, An Wouters.

- 1.1 Gebedsbankje uit Taizé, 2009
- 1.2 Wandelstok Compostela-tocht, 2007
- 1.3 Wandelstok Compostela-tocht, 2012
- 1.4 Gebedstapijt uit Mekka, 2011
- 1.5 Opbergzak souvenirs uit Mekka, 2014
- 1.6 a-b Magneten met afbeelding van Jeruzalem, z.d.
- 1.7 a-b Bladwijzers met afbeelding van Jeruzalem, z.d.
- 1.8 Fietswimpel Compostela-tocht, 1995
- 1.9 a-b Twee fietsvaantjes Lourdestocht, z.d.
- 1.10 Boek uit Mekka, 2014
- 1.11 Boekje uit Lourdes, z.d.
- 1.12 Fotoboek van Mekka en Medina, 2008
- 1.13 Gebedenboek voor Pasen uit Jeruzalem, z.d.
- 1.14 Foldertje over de Westelijke Muur uit Jeruzalem, z.d.
- 1.15 Gebedenboek voor Heilige Graven en de Westelijke Muur uit Jeruzalem, z.d.
- 1.16 Vlaggetje Romeroute: La Via Francigena, z.d.
- 1.17 Gebedstapijt voor Mekka, z.d.
- 1.18 Vlaggetje met staander uit Najaf, Irak, 2013
-
- 2.1 Gebedssnoer met doosje uit Mekka, 2011
- 2.2 Zilveren ring uit Mekka, 2008
- 2.3 Pelgrimskruis uit Jeruzalem, z.d.
- 2.4 Paternoster uit Medjugorje, 2011
- 2.5 a-b Broche uit Rome en Tromello, 2013
- 2.6 a-b Gebedsteller en gebedssnoer uit Mekka, 2014
- 2.7 Ring (talisman) uit Mekka, 2011
- 2.8 a-b Twee parfumflesjes uit Mekka, 2014
- 2.9 Rozenkrans uit Lourdes, 2012
- 2.10 Gebedssnoer uit Mekka, 2014
- 2.11 Badge uit Lourdes, 1972
- 2.12 Identificatiearmband uit Mekka, 2014
- 2.13 Armbandje uit Medjugorje, 2011
- 2.14 Gebedssnoer uit Mekka, 2014
- 2.15 Medailles uit Lourdes, 1972
- 2.16 Medailles uit Lourdes, 1972
- 2.17 Armbanden, ringen en ketting uit Mekka, te dragen bij religieuze feesten, 2013
- 2.18 Porseleinen bord uit Scherpenheuvel, z.d.
- 2.19 Scapulier met beeltenis van Franciscus van Assisi, uit Assisi, begin 20ste eeuw
- 2.20 Scapulier als bescherming tegen bloedziekte uit Brugge, begin 1900
- 2.21 Scapulier met beeltenis Onze-Lieve-Vrouw van den Berg Carmel, begin 20ste eeuw
- 2.22 Scapulier met beeltenis van het Heilig Hart en met medailles van o.m. Sint-Franciscus, begin 20ste eeuw
- 2.23 Hagedoorn met medaille uit Beauraing, 1990
- 2.24 Identificatiearmband CM uit Lourdes, eind 20ste eeuw
- 2.25 Medaille-ensemble pontificaat Johannes Paulus II uit Rome, 1994
- 2.26 a-b Twee snoeren uit Mekka, 2012
- 2.27 Vier 'zakheiligen' of hulsbeeldjes uit Scherpenheuvel, z.d.
- 2.28 Rozenkrans uit Bethlehem, 2012
- 2.29 Lederen etui met paternoster uit Banneux, z.d.

74 HEILIGE PLAATSEN

- 2.30 Paternoster met beeltenis van paus Benedictus XIV uit Rome, 2012
- 2.31 Medaillon uit Eibingen, 2013
- 2.32 Tientje van een paternoster uit Lourdes, eind 20ste eeuw
- 2.33 Flessenopener met beeltenis van een pelgrim, uit Compostela, 2001
- 2.34 Hangertjes uit Taizé, 2009
- 2.35 Flessenopener met beeltenis van de 12 stammen van Israël, uit Jeruzalem, z.d.
- 2.36 Bedevaartsspeldjes uit o.m. Lourdes, z.d.
- 2.37-38 -39 Sleutelhangers met steentjes verwijzend naar de 12 stammen van Israël, uit Jeruzalem, z.d.
- 2.40 Fossiele steen met afdruk van het 'brandende braambos' van de berg Sinai, eind 20ste eeuw
- 2.41 Inklapbaar bekertje uit Lourdes, z.d.
- 2.42 Het kleinste boekje met het onzevader in juweelversie, uit Diest, 1950-1960
- 2.43 Rozenkrans uit Rome, z.d.
- 2.44 Medaillon uit Rome (Sint- Paulus buiten de Muren), 2012
- 2.45 Medaillendoosje uit Lourdes, 1930
- 2.46 a Mariabroche in Lourdesdoosje, uit Lourdes, ca. 1900
- 2.46 b Halssnoer met sint-jakobsschelp uit Compostela, 2004
- 2.47 Sint-jakobsschelp 'Año Santo 2010' uit Compostela, 2010
- 2.48 Schelp met Sint-Jakobskruis, 1995
- 2.49 Paternoster met medaille met Jeruzalemkruis uit Jeruzalem, ca. 1900
- 2.50 Paternoster in juwelendoosje met medaillon uit Lourdes, 2010
- 2.51 Sneeuwbal met beeltenis van de Westelijke Muur uit Jeruzalem, z.d.
- 2.52 Wekkertje met afbeelding van de Toren van David uit Jeruzalem, z.d.
- 2.53 a-b Parfum uit Mekka, 2008
- 2.54 Parfum uit Mekka, 2012
- 2.55-56 Kaarsenhoudertjes met voorstelling van de stad Jeruzalem, uit Jeruzalem, z.d.
- 2.57 Maquette van Mekka, uit Mekka, 2014
- 2.58 Kruishanger uit Lourdes, ca. 1950
- 2.59 Joodse 'Prutah'-munten met voorstelling van o.m. Pontius Pilatus, uit Jeruzalem, 1990
- 2.60 Fossiele steen met afdruk van het 'brandende braambos' van de berg Sinai, z.d.
- 2.61 Tegeltje met medaillon uit Jeruzalem, z.d.
- 2.62 Hoefijzer van de ezels Myrjam, wandelgenoot naar Compostela, 2008
- 2.63 Gedenkplaat met medaillon uit Lourdes, 1938
- 2.64 TAU-kruis of Sint-Antoniuskruis uit Assisi, 2011
- 2.65 Etroch-vrucht: vroeger door joodse pelgrims gebruikt, uit Jeruzalem, 2007
- 2.66 Pelgrimstegel uit Compostela, 1995
- 2.67 Medaille uit Trier, 1996
- 2.68
- a-b-c-d Set van 4 medaillons uit Lourdes, ca. 1950
- 2.69 Gebedsprentje uit Scherpenheuvel, z.d.
- 2.70 Zilveren houder voor een Etroch-vrucht met voorstelling

- van de Ark uit Sinaï, uit Jeruzalem, z.d.
- 2.71 Object verwijderd
- 2.72 Medaillon uit Banneux, jaren 1990
- 2.73-74 Chocolade en pepermuntsnoepjes uit Lourdes, jaren 1990
- 2.75 a-b Sticker en gebedsprentje met medaille uit Medjugorje, 2011
- 2.76 Rozenblaadjes van de heilige Theresia van Lisieux, 1978
- 2.77 Medaillon met beeltenis van de Onze-Lieve-Vrouwekerk uit Hoboken, z.d.
- 2.78 Broche Antwerpen-Lourdes, 2de helft 20ste eeuw
-
- 3.1 Boek over Lourdes, 1894
- 3.2 Pelgrimsgebed en gebeden- en gezangenboek voor de pelgrim, Rome, 1949
- 3.3 Reisbijbel Compostela-tocht, z.d.
- 3.4 Agenda uit Jeruzalem, 2000
- 3.5 Boek over Lourdes, 2008
- 3.6 Boek over Lourdes, 1869
- 3.7 *Den Godtvruchtigen pelgrim ofte Jerusalemsche Reyse*, 1693
- 3.8 De Bijbel met chronologie van de Bijbel, herinnering aan Lourdes, z.d.
- 3.9 Bedevaartgids Lourdes, 1988
- 3.10 Pelgrimsboekje Lourdes, 1984
- 3.11 Zangbundel voor Lourdesbedevaarten, 1988
- 3.12 Bedevaartgids met gebedsprentjes Lourdes, 1993
- 3.13 Kalligrafische koranverzen, uit Mekka, 2008
- 3.14 Mini-Thorarol voor kinderen uit Jeruzalem, z.d.
- 3.15 Gebedenboek voor feestdagen uit Jeruzalem, 1969
- 3.16 Dagelijks gebedenboek met afbeelding van de Westelijke Muur, uit Jeruzalem, 1933
- 3.17-18-19 Hagada's (het verhaal over de joodse slavernij in en de uittocht uit Egypte): facsimiles van de uitgaven van Amsterdam, Londen en Sarajevo
- 3.20 Boek over de Thora, uit Polen, 1874
- 3.21 Boek over Hildegard van Bingen uit Eibingen, 2013
- 3.22 Souveniralbum met foto's en gedroogde bloemen uit Jeruzalem, z.d.
- 3.23a Gids over de berg Athos, 1989
- 3.23b Mini-Thorarol, ca. 1947
- 3.24 Pelgrimsdagboekje Compostela, Lourdes en Rome, 1995–1996–1997
- 3.25 Boek *De navolging van Christus* van Thomas a Kempis, uit Diest, 1823
- 3.26 Gepubliceerd pelgrimsdagboek Compostela-tocht, 2011
- 3.27 Boek over de Tempelberg uit Jeruzalem, ca. 1969
- 3.28a Mini-Ka'aba met Koranboekje uit Mekka, 2011
- 3.28b Pelgrimsdagboek van Compostela-tocht, 1995
- 3.29 Letteraanwijzer (*jad*) voor de Thora, z.d.
- 3.30 Koker voor Estherrol uit Jeruzalem, ca. 1950
- 3.31 Reis-*jad* uit Jeruzalem, z.d.
- 3.32 Minipsalmenboekje als sleutelhanger, uit Jeruzalem, z.d.
- 3.33 Twee mezoëa's verwijzend naar/uit Jeruzalem, z.d.
-

76 HEILIGE PLAATSEN

- 4.1 Bord met Arabisch kalligrafisch schrift uit Najaf (Irak), 2013
- 4.2 Goudkleurige medaille uit Najaf (Irak), 2013
- 4.3 Twee buidels met parfumflesje uit Najaf (Irak), 2013
- 4.4 a-b-c Ring met kristalsteen, zakje met rijst, bidsnoer uit Najaf (Irak), 2013
- 4.5 Doos met stukje marmer van het graf uit Najaf (Irak), 2013
- 4.6 Hoofddeksel met Arabisch opschrift uit Najaf (Irak), 2013
- 4.7 Olielamp (aan te steken bij een overlijden) uit Jeruzalem, ca. 1000 v. Chr.
- 4.8 Chanoeka-kandelaar verwijzend naar Jeruzalem, z.d.
- 4.9 Siwak-stokje voor tandverzorging uit Mekka, 2012
- 4.10 a-d Zemzem-servies (kan, 5 bekers en schotel) met siwak-stokje uit Mekka, ca. 1993
- 4.11 Ingekaderde foto van rabbijn Schneerson, uit New York, z.d.
- 4.12 Metalen muziekdoo in de vorm van de Lourdesgrot, 1939
- 4.13 Plastic sleutelbord uit Lourdes, z.d.
- 4.14 Hotelbel met afbeeldingen van Lourdes, jaren 1930
- 4.15 Figuurtje uit Peru, 2008
- 4.16 Glazen juwelendoosje met afbeelding van Lourdes, eind jaren 1950
- 4.17 Kadertje met zilveren Maria en Bernadette, uit Lourdes, z.d.
- 4.18 Steen met afbeelding van pelgrim, uit Rome, ca. 1960
- 4.19 Wijwatervatje uit Scherpenheuvel, z.d.
- 4.20 Zegenwens met afbeelding van Rumi Mevlana (stichter van de mystieke orde van dansende derwisjen) en met steen ter bescherming tegen het boze oog, uit Konya, 2014
- 4.21 Muziekdoo in de vorm van de Lourdesgrot, z.d.
- 4.22 Lourdesgrot uit Lourdes, z.d.
- 4.23 Sleutelhanger met mini-Ka'aba uit Mekka, 2011
- 4.24 Metalen schelp met afbeelding van Sint-Jacob (Santiago), z.d.
- 4.25 Voorstelling van Rumi Mevlana uit Konya, 2014
- 4.26 Umbrisch Kruis uit Assisi, 2011
- 4.27 Getuigenschrift Compostela-bedevaart, 2008
- 4.28 Stempelboekje Compostela-bedevaart, 2013
- 4.29 a-b Twee stempelboekjes bij geloofsbrief Compostela-bedeavarten van 2008 en 2011
- 4.30 Stempelboekje bij geloofsbrief Compostela-bedevaart, 2008
- 4.31 Diploma Compostela-bedevaart, 2008
- 4.32 Certificaat Rome-bedevaart, 2013
- 4.33 Certificaat Compostela-bedevaart, 2013
- 4.34 a-b-c Geloofsbrief, stempelboekje en oorkonde Compostela-bedevaart, 2012
- 4.35 Oorkonde Rome-bedevaart, 2013
- 4.36 Geloofsbrief Compostela-bedevaart, 2012
- 4.37 Vrijgeleide voor de berg Athos, 1981
- 4.38 Geloofsbrief Compostela-bedevaart, 2013
- 4.39 Stempels Compostela-bedevaart (Via de la Plata), 1997
- 4.40 Betalingscertificaat voor 5

- missen uit Medjugorje, 2011
- 4.41 Certificaat van aanwezigheid op de berg Zion, uit Jeruzalem, 1965
- 4.42 a-b-c Kaarsen met windkapjes uit Lourdes, z.d.
- 4.43 Paternoster uit Lourdes, 2000
- 4.44 Kaarsen met windkapjes uit Lourdes, 1991 en 2013
- 4.45 Kaars uit Lourdes, eind jaren 1990
- 4.46 Devotiekaars met afbeelding van rabbijn Meyer, uit Jeruzalem, 2004
- 4.47 Twee devotiekaarsen met doosje uit Scherpenheuvel, z.d.
- 4.48 Havdala-kaars met houder (aan te steken bij het einde van de sabbat), uit Jeruzalem, z.d.
- 4.49 a-b Beker en geurhouder uit Mekka, 1993
- 4.50 Beker met afbeelding Mekka, 1994
- 4.51 Kaars uit Banneux, jaren 1990
- 4.52 Zilveren kandelaar (om kaars aan te steken bij het begin van de sabbat), z.d.
- 4.53 Drinkbeker uit Compostela, 2001
- 4.54 Kaars voor processie, uit Lourdes, jaren 1990
-
- 5.1 Drinkbus uit Mekka, 1993
- 5.2 Schilderijtje met Kaarsjesprocessie uit Scherpenheuvel, z.d.
- 5.3 Houten plankje met beeltenis van de basiliek van Scherpenheuvel, z.d.
- 5.4 Plakkaat met afbeelding van Jeruzalem en opschrift *Mizrach* (Oosten), uit Jeruzalem, z.d.
- 5.5 Plakkaat met afbeelding van Albrecht en Isabella voor de boom van Scherpenheuvel, z.d.
- 5.6 Decoratiespiegel met afbeelding van de Westelijke Muur, uit Jeruzalem, z.d.
- 5.7 Bolfoto met afbeelding van Lourdes, 1988
- 5.8 Voorstelling van de ommuurde stad Jeruzalem met de heilige moskee, uit Jeruzalem, 2000
- 5.9 Huiszegen uit Scherpenheuvel, 20ste eeuw
- 5.10 Schilderij: *Esther geeft het boek aan de koning*, uit Jeruzalem, z.d.
- 5.11 Paasschotel uit Jeruzalem, z.d.
- 5.12 Bus met Lourdeswater, 1990
- 5.13 a-b Waterflesje en bus met zezem-water uit Mekka, 1993 en 2012
- 5.14 Mariaflacon met Lourdeswater, ca. 1970
- 5.15 Mariaflacon met Lourdeswater, z.d.
- 5.16 Bus met bronwater met geneeskundige krachten, uit Banneux, 1979
- 5.17 a-b Twee flesjes met water uit Banneux, jaren 1990
- 5.18 Busje met Lourdeswater, 2010
- 5.19 Waterflesje met afbeelding van Onze-Lieve-Vrouw van Banneux, 2002
- 5.20 Flesje met zezem-water uit Mekka, 2014
- 5.21 Flesje met zezem-water uit Mekka, 2014
- 5.22 Schilderij: *Mozes neemt de Tien Geboden in ontvangst op de berg Tabor*, uit Jeruzalem, 1989
-
- 6.1 Pelgrimstrui van jeugdpastoraal met pins van o.m. Compostela en Assisi, z.d.

78 HEILIGE PLAATSEN

- 6.2 Hoofddeksel uit Mekka, 2014
- 6.3 Sjaal uit Mekka, 2014
- 6.4 Gebedstapijt uit Mekka, 2014
- 6.5 a-b Sjaal met bevestigingsring, gedragen tijdens Mekka-bedevaart, jaren 2000
- 6.6 Set van twee witte pelgrimsdoeken, gedragen tijdens Mekka-bedevaart, jaren 2000
- 6.7 a-b Set van twee witte pelgrimsdoeken met riem, gedragen tijdens Mekka-bedevaart, 2014
- 6.8 Gebedskleed voor kind uit Mekka, 2011
- 6.9 Hoofddoek met band voor jongen uit Mekka, 2011
- 6.10 Fluovest gedragen tijdens pelgrimstocht naar Compostela, 2012
- 6.11 Pelgrimsriem uit Mekka, ca. 2008
- 6.12 Hoofddeksel uit Mekka, 2012
- 6.13 a-b Twee gebedskleedjes voor meisjes, uit Mekka, 2013
- 6.14 Keppeltje, 1950
- 6.15 Set van franjes voor de gebedssjaal uit Jeruzalem, z.d.
- 6.16 Gebedssjaal Bar Mitswa uit Jeruzalem, z.d.
-
- 7.1 a-b-c-d-e Fotoherinneringen aan de Compostela-bedevaart, 2008-2011
- 7.2 a-b-c-d-e-f-g Krantenknipsels over de Compostela-bedevaart, 2001-2011
- 7.3 a-b-c-d-e-f Postkaarten en gebedsprentjes uit Scherpenheuvel, z.d.
- 7.4 a-b-c Fotoherinneringen met voorstelling van deelnemers aan de Lourdesreis, 1911, 1920 en 2013
- 7.5 a-b-c-d-e-f-g Foto's van Antwerpse bisschoppen, bedevaartgenoten naar Lourdes, 1979-2010
- 7.6 Affiche Lourdesbedevaart van het Bisdom Antwerpen, 2014
- 7.7 Jubileumpublicatie van de Vlaamse diocesane bedevaart van Antwerpen naar Lourdes, 1959
- 7.8 Groepsfoto van de Mutualistische Ziekenbedevaart naar Lourdes, 1972
- 7.9 a-b Fotoherinneringen aan de Lourdesreis, ca. 1950
- 7.10 a-b-c-d-e-f-g-h-i Set van 9 Ansichtkaarten uit o.m. Jeruzalem en Bethlehem, z.d.
- 7.11 a-b-c-d-e-f Set van 5 prentkaarten van Hildegard van Bingen, uit Eibingen, 2011 - 2013
- 7.12 a-b-c-d Fotoherinneringen van het bezoek aan de berg Athos, 1981
- 7.13 Postzegels met afbeeldingen van Franse pelgrimshaltes richting Compostela, 2013
- 7.14 Fotoherinnering aan de aankomst in Compostela, 2012
- 7.15 Fotoherinnering aan de fietstocht naar Compostela, 1995
- 7.16 a-b-c Twee herdenkingsprentjes en een gebedsprentje, Diest/Brussel, 1891-1899-1926

7.17-18-19

Fotoherinneringen aan het
bezoek aan het graf van Mitler
Rebbe in Nizhyn, de Waterput
van de Baal Shem Tov in
Medzhybizh en het mausoleum
van rabbijn Levi Yitschak in
Berdychiv (Oekraïne), 2010

7.20 a-b-c

Krantenartikels over de
Compostela-bedevaart en de
afgelegde route, 1995

7.21

Krantenartikel over de
Wereldjongerendagen in
Sydney, 2008

PORTRETTE- GALERIJ: PELGRIMS VANDAAG

Pelgrimage is een levende traditie. Veel Antwerpenaren ondernemen bedevaarten naar heilige plaatsen in de omgeving, zoals Scherpenheuvel, of verder weg, zoals Lourdes, Mekka of Jeruzalem.

Een bezoek aan een heilige plaats is voor veel pelgrims een emotionele en overweldigende gebeurtenis. Wat ervaren Antwerpenaren als ze een heilige plaats bezoeken? Portretten en citaten maken dat duidelijk.

MATHIAS H. NIYONZIMA

CHRISTA DAMEN

Voor mij is de plaats waar de Heilige Tempel stond (nu rest slechts de Westelijke Muur) niet alleen de heiligste plaats die er bestaat. Het is ook het kruispunt van werelden, tussen Oost en West, tussen Noord en Zuid, tussen de verschillende godsdiensten en tussen de wereld van boven en die van beneden.

Indrukwekkend is Jeruzalem bij valavond, de immense stilte die over de stad valt, het gebed van joden, moslims en christenen. De smeltkroes van volkeren in de diverse wijken geeft een universeel gevoel van verbondenheid, ondanks de verschillen en de conflicten.

TARIK TOUHAFI

Ik wilde graag zien waar mijn profeet Mohammed (Vrede zij met Hem) begraven ligt. Dit heeft mij enorm ontroerd. Vanaf dat je één keer bent geweest, wil je steeds terug kunnen gaan.

GERDA VAN MEERBERGEN

Het met een grote menigte vieringen beleven schept een band van verbondenheid. Het geloof dat daar in Lourdes uitgestraald wordt is uniek.

DAVID BRAUN

MAHMUT YILMAZ

Het feit dat er aan de Klaagmuur vooral joodse biddende mensen aanwezig zijn, maakt het een speciale plaats voor mezelf. Ik voel me er meer verbonden met mijn medejuden dan pakweg gewoon op straat in de Antwerpse jodenbuurt.

Als je aankomt in Hacibektas, voel je onmiddellijk de rust en de vrede. Je voelt er overal de liefde voor de mens, de schoonheid en de goedheid.

HEILIGE PLAATSEN

Het colofon van de tentoonstelling vind je in de opstelling en op de website www.heiligeplaatsenheiligeboeken.be/texts

MAS | MUSEUM AAN DE STROOM ANTWERPEN

STAD ANTWERPEN

Met steun van de
Vlaamse overheid

umicore
materials for a better life

www.mas.be

+32(0)3 338 44 00